

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Економічний факультет

Кафедра економіки та менеджменту

Кваліфікаційна робота бакалавра

на тему: «РУХ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ТА ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ
В УКРАЇНІ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС»

Виконав: здобувач вищої освіти

4 курсу, групи ЕЛ-41

Спеціальності 028 «Публічне
управління та адміністрування»

Освітньо-професійної програми
«Публічне управління та
адміністрування»

_____ Даніл КОДАЧЕНКО

Керівник наукової роботи: доктор
економічних наук, професор

_____ Валерія ПРОКОПЕНКО

Рецензент: завідуючий кафедри
соціально-економічних дисциплін

ХНУВС, кандидат економічних
наук, доцент

_____ Сергій ТКАЧЕНКО

Харків – 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Факультет _____ економічний _____.
Кафедра _____ економіки та менеджменту _____.
Освітньо-кваліфікаційний рівень _____ бакалавр _____
Спеціальність 028 «Публічне управління та адміністрування».
Освітньо-професійна програма _____ «Публічне управління та адміністрування»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Ганна ДОРОШЕНКО
(підпис) (ім'я, прізвище)

« 07 » червня _____ 2023 року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ БАКАЛАВРА**

_____ Кодаченко Даніла Вадимовича
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Рух людських ресурсів та економічні наслідки війни для України та країн ЄС»
керівник роботи Прокопенко Валерія Юріївна, доктор економічних наук, професор

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від 13.04.2023 року № 2101-5/699

2. Строк подання студентом роботи «06» червня 2023 р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити: розглянути теоретико-практичні засади впливу руху людських ресурсів під час війни в Україні на економічну стабільність економік України та країн ЄС; проаналізувати вплив військових дій в Україні на національну економіку та економіку країн ЄС в 2022-2023 роках; оцінити взаємозалежність та вплив руху людських ресурсів з України на економічну стабільність країн ЄС; визначити шляхи подолання негативних наслідків руху людських ресурсів з України під час війни для економіки України.

4. План роботи

№ з/п	Назва етапів роботи
1	Розробка та узгодження змісту бакалаврської роботи з науковим керівником роботи, ознайомлення з літературними джерелами за обраною темою.
2	Робота над теоретичним розділом кваліфікаційної роботи бакалавра.
3	Доопрацювання першого розділу згідно з рекомендаціями наукового керівника. Написання другого розділу роботи.
4	Доопрацювання другого розділу згідно з рекомендаціями наукового керівника.
5	Написання вступу, висновків кваліфікаційної роботи бакалавра; оформлення списку використаних джерел.
7	Доопрацювання роботи згідно з рекомендаціями наукового керівника, подання до рецензування.
8	Подання роботи на кафедру економіки та менеджменту

5. Дата видачі завдання «17 » листопада 2022 р.

Здобувач вищої освіти

Даніл КОДАЧЕНКО

(ім'я, прізвище)

Керівник роботи

(підпис)

Валерія ПРОКОПЕНКО

(ім'я, прізвище)

Гарант освітньої програми

(підпис)

Валерія ПРОКОПЕНКО

(ім'я, прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ РУХУ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА ЕКОНОМІЧНУ СТАБІЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІК УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС (ІСПАНІЯ, ІТАЛІЯ, ПОЛЬЩА, НІМЕЧЧИНА).....	8
1.1. Вплив руху людських ресурсів на економічну стабільність країни: дефініції, сутнісні характеристики	8
1.2. Соціально-економічні ефекти наслідків відтоку людських ресурсів з ринку праці України під час війни в Україні до країн ЄС (Іспанія, Італія, Польща, Німеччина).....	14
1.3. Методика оцінки взаємозалежності та впливу руху людських ресурсів на економічну стабільність країни.....	19
1.4. Роль держави в стримуванні негативних соціально-економічних наслідків відтоку людських ресурсів з ринку праці України під час війни в Україні до країн ЄС	23
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ РУХУ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ НА ЕКОНОМІЧНУ СТАБІЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІК УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС (ІСПАНІЯ, ІТАЛІЯ, ПОЛЬЩА, НІМЕЧЧИНА).....	30
2.1. Аналіз впливу військових дій в Україні на національну економіку та економіку країн ЄС в 2022-2023 роках: геополітичний аспект	30
2.2. Оцінка соціально-економічного ефекту наслідків руху людських ресурсів під час війни з України	37
2.3. Оцінка взаємозалежності та впливу руху людських ресурсів з України на економічну стабільність країн ЄС (Іспанія, Італія, Польща, Німеччина) та України	44
Висновки до розділу 2	53

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ РУХУ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ З УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	55
3.1. Рекомендації щодо подолання негативних соціально-економічних наслідків руху людських ресурсів з України під час війни для України та країн ЄС	55
3.2. Концепція повернення людських ресурсів до ринку праці України	62
Висновки до розділу 3	65
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70

ВСТУП

Актуальність кваліфікаційної роботи. 24 лютого 2022 року Росія почала повну війну проти України. Генасамблея ООН поспішила засудити brutальне порушення територіальної цілісності України, але війна триває. Смерть і руйнування досягли таких масштабів, яких не було в Європі з часів Другої світової війни, і наслідки війни відчуються всюди – від загиблих українських сімей до африканських країн, яким загрожує голод.

Це найтемніша година людства, але ми повинні думати, як відбудувати Україну після війни. Це важливо для довгострокового виживання нації: планування наперед і підготовка сьогодні врятує життя та збільшить шанси на успіх. Крім того, ці кроки дадуть мільйонам українців надію на те, що після жахів війни є світло в кінці тунелю.

Метою дослідження є дослідження впливу руху людських ресурсів з України під час війни на економічну стабільність країн ЄС (Іспанії, Італії, Польщі, Німеччини) та України.

Завдання роботи:

- розглянути вплив руху людських ресурсів на економічну стабільність країни: дефініції, сутнісні характеристики;
- вивчити соціально-економічні ефекти наслідків відтоку людських ресурсів з ринку праці України під час війни в Україні до країн ЄС (Іспанія, Італія, Польща, Німеччина);
- дослідити методику оцінки взаємозалежності та впливу руху людських ресурсів на економічну стабільність країни;
- проаналізувати роль держави в стримуванні негативних соціально-економічних наслідків відтоку людських ресурсів з ринку праці України під час війни в Україні до країн ЄС;
- проаналізувати вплив військових дій в Україні на національну економіку та економіку країн ЄС в 2022-2023 роках: геополітичний аспект ;

- оцінити соціально-економічного ефекту наслідків руху людських ресурсів під час війни з України;
- оцінити взаємозалежності та впливу руху людських ресурсів з України на економічну стабільність країн ЄС (Іспанія, Італія, Польща, Німеччина) та України;
- запропонувати рекомендації щодо подолання негативних соціально-економічних наслідків руху людських ресурсів з України під час війни для України та країн ЄС;
- розглянути концепцію повернення людських ресурсів до ринку праці України.

Об’єкт дослідження – рух людських ресурсів та економічні наслідки.

Предмет дослідження – вплив руху людських ресурсів на економічну стабільність країни, економічні наслідки війни в Україні для України та країн ЄС.

Інформаційна база дослідження: Закони України, інші нормативно-правові акти України, наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, матеріали наукових конференцій та періодичних видань, статистичні дані Державної служби статистики України, монографічні дослідження, навчальна література, наукові статті.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ РУХУ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА ЕКОНОМІЧНУ СТАБІЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІК УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС (ІСПАНІЯ, ІТАЛІЯ, ПОЛЬЩА, НІМЕЧЧИНА)

1.1. Вплив руху людських ресурсів на економічну стабільність країни: дефініції, сутнісні характеристики

Людські ресурси є найбільш особливими і важливими ресурсами серед усіх видів економічних ресурсів. Як чинник економічного розвитку під людськими ресурсами розуміють працівників, які володіють певними професійними навичками та знаннями і можуть їх використовувати в процесі праці.

Дослідження людських ресурсів є важливим для оцінки ринку праці та формулювання відповідної демографічної політики для впливу на відтворення населення та процес його зайнятості.

Однією з передумов успішного економічного розвитку на мікро- та макрорівнях є врахування інтересів людей у будь-яких діях, спрямованих на підвищення ефективності функціонування економічних механізмів. Без таких міркувань неможливо досягти підвищення ефективності в широкому (тобто соціально-економічному) сенсі [17, с.254].

Ефективне узгодження соціально-економічних перетворень з потребами і долями людей набуває особливого значення в наш час у зв'язку з докорінною перебудовою системи суспільних відносин.

Найсуттєвіші зміни відбулися в соціально-трудовій сфері, що зачепило інтереси мільйонів людей і відобразилося на результатах економічного розвитку всієї країни. Гнучкість і мобільність, коли люди постійно адаптуються до нових умов економічного розвитку, також дуже важливі в часи змін.

Під населенням розуміють групу людей, які проживають на певній території (країні, регіоні, місті, районі, селі тощо). У соціально-економічній літературі термін «населення» часто вживається в цьому ж значенні. Населення - це всі люди незалежно від характеристик і є найширшим поняттям людських ресурсів.

У той же час населення є джерелом, «матерією», з якої утворюються всі інші популяції (наприклад, ті, що в економіці праці виражаються як економічно активне населення, трудові ресурси). Тому вивчення чисельності, складу та динаміки населення (предмет демографії) має першочергове значення для економіки праці. Економісти розглядають населення як джерело трудових ресурсів, як носія певних економічних відносин і, перш за все, як споживача, який формує попит [17, с.254].

Робоча сила — частина населення країни, яка за фізичним розвитком, розумом і знаннями здатна працювати в народному господарстві.

З цього визначення видно, що трудові ресурси включають як фактично зайнятих в економіці країни, так і потенційних працівників, які не зайняті, але готові до роботи.

Для кількісного визначення межі трудових ресурсів необхідно уточнити поняття «працездатне населення» та «працездатний вік».

Працездатний вік визначається системою законодавчих актів. Нині в Україні працездатним віком вважається 16-54 роки для жінок і 16-59 років для чоловіків. Нижня межа працездатного віку передбачає, що до початку роботи особа повинна досягти певного рівня фізичного та розумового розвитку, для чого потрібен час (не менше перших 16 років життя). Стеля працездатного віку показує сприйняття суспільством віку, в якому людина може претендувати на соціальну допомогу в подальшому житті [17, с.254].

Для деяких робіт, які є несприятливими за умовами праці або вимагають значного зниження якості працівників з віком (наприклад, спорт, балет), пенсійний вік підвищується на 5-10 років, іноді навіть більше. Ці люди відомі

як пільгові пенсіонери. Здебільшого вони продовжують працювати і залишаються в робочій силі.

Слід зазначити, що в багатьох розвинутих країнах верхня межа легального працездатного віку на 5-10 років вища, ніж в Україні, але й там середня тривалість життя значно перевищує аналогічні показники в нашій країні. Як правило, вік виходу на пенсію нижчий для жінок, хоча очікувана тривалість життя чоловіків у всьому світі набагато коротша, ніж жінок.

Як бачите, в економічній літературі для визначення людських ресурсів використовуються різні показники. Поняття «трудовий ресурс» є ширшим за поняття «економічно активне населення», оскільки включає також непрацюючих працездатних працівників та тих, хто навчається заочною формою навчання.

Фактично поняття «ресурси робочої сили» — це чисельність людей, які можуть бути примушені працювати, тобто кількість працездатних людей. Поняття «економічно активне населення» стосується фактичної частини робочої сили, яка добровільно або бажає працювати.

Оскільки Україна обрала шлях побудови вільного і демократичного суспільства, її Конституція забороняє примусову працю, а поняття «трудовий ресурс» поступово втрачає свій економічний зміст. Адже тільки справжнє джерело задоволення попиту (в даному випадку попиту на працю) можна назвати ресурсом.

Тому нелогічно називати трудовим ресурсом ту частину населення, яка може працювати лише примусово. Справжнім працездатним людським ресурсом (який визнаний на міжнародному рівні) є економічно активне чи працездатне населення. Але поняття «трудовий ресурс» має право на існування, оскільки воно виражає максимально можливу (за екстремальних умов) чисельність працездатного населення [26, с.110-116].

Відтворення населення — це процес історії та соціально-економічних умов, які постійно оновлюються людськими поколіннями.

У процесі відтворення населення диференціюються види, види та інститути переміщень.

Тип мобільності (природна, міграційна, соціальна, економічна) залежить від мінливих характеристик чисельності та складу населення як у країні в цілому, так і в окремих регіонах.

Природний потік населення є результатом процесу народження і смерті людей. Характеризується показниками: народжуваність, смертність, природний приріст (зменшення) чисельності населення.

Трудовий потенціал — це межа участі працівників у виробництві, комплексна оцінка кількісних і якісних характеристик економічно активного населення [26, с.110-116].

Розрізняти трудовий потенціал окремих осіб, підприємств, галузей, регіонів і суспільств. Потенціал робочої сили вимірюється кількістю працездатних і відпрацьованих годин (людино-роки, людино-дні, людино-години), а також залежить від якісних характеристик: здоров'я, освіти, активності, професіоналізму, етики, мотивації, здатності працювати в команді, творчості. потенціал, діяльність, організації тощо.

На рівні суспільства ці компоненти можна приблизно оцінити за допомогою певних широких показників. Здоров'я населення країни характеризується середньою тривалістю життя, часткою інвалідів, смертністю від усіх причин у різних вікових групах, розміром і часткою витрат на охорону здоров'я тощо [26, с.110-116].

Суспільна мораль залежить від її релігійних переконань, ставлення до інвалідів, дітей, людей похилого віку, індексу соціальної напруженості, рівня злочинності тощо.

Інноваційний потенціал і життєздатність відображаються в швидкості національного науково-технічного прогресу, доходах від авторських прав, кількості патентів і міжнародних нагород.

Організацію на суспільному рівні можна оцінити за якістю та стабільністю законодавства, обов'язковістю дотримання законів і угод,

стабільністю політичної ситуації, якістю доріг і громадського транспорту тощо. Рівень освіти населення характеризується кількістю років навчання на душу населення, часткою витрат на освіту в державному бюджеті та доступністю різних рівнів освіти.

Суспільні трудові ресурси є основним багатством суспільства. Чим вища якість робочої сили (освіта, кваліфікація, мотивація, розумові здібності, здоров'я тощо), тим краще суспільство. Підвищення рівня підготовки персоналу приносить користь як компанії, так і співробітникам. За оцінками експертів, на кожен 1% підвищення якості працівників продуктивність праці зростатиме на 0,2-0,4% [26, с.110-116].

У розвинених країнах 40% економічного зростання забезпечується підвищенням якості персоналу. Чим вищий професійний рівень працівника, тим більший соціальний захист він може мати від циклічних коливань виробництва, тим більш конкурентоспроможним він буде на ринку праці.

Сучасні тенденції профпідготовки в сучасній економіці (рис1.1):

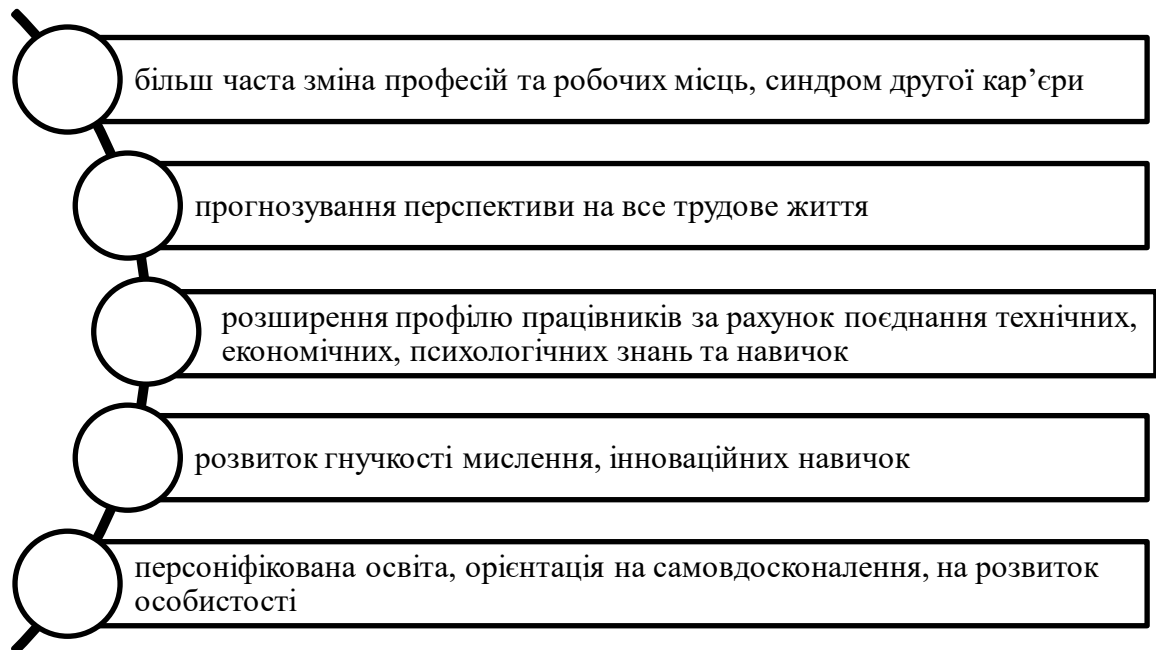

Рис.1.1. Сучасні тенденції профпідготовки в сучасній економіці

(Джерело: складено автором на основі [26, с.110-116])

Система освіти як інститут духовного виробництва та інтелектуального розвитку особистості, підвищення її творчого потенціалу має формувати такий комплекс знань і вмінь членів суспільства, щоб забезпечити можливість їх повноцінної діяльності в системі суспільного поділу суспільства. праці.

Система освіти включає навчальні заклади, наукові, науково-методичні та методичні установи, науково-виробничі підприємства, національні та місцеві органи управління освітою та самоврядування у сфері освіти, а також узгоджені освітні програми та стандарти для різних рівнів і напрямів освіти. національна система освіти[26, с.110-116].

В таблиці 1.1 розглянемо середній рік життя та вихід на пенсію в Україну та в країнах ЄС.

Таблиця 1.1

Середній рік та вихід на пенсію в Україні та ЄС

Країна	Вихід на пенсію	Середній вік
Україна	чоловіки та жінки – 60 років	68 років у чоловіків і майже 78 років у жінок
Польща	жінки в 60 років, а чоловіки в 65.	жінки майже 82 роки та 74 роки і шість місяців для чоловіків.
Нідерланди	66 років	жінки живуть в середньому близько 83 років, а чоловіки трохи більше 80
Греція	67	78 років і 7 місяців для чоловіків і 83 роки і 7 місяців для жінок
Італія	67	85 років для жінок і 81 рік для чоловіків
Ісландія	67	84 роки для жінок і 81 рік для чоловіків
Норвегія	67	чоловіки можуть жити до 81 року, а жінки – до 84 років

Джерело: складено автором на основі [37]

Отже, як бачимо з таблиці 1.1 найбільше живуть в Італії, а найменше в Україні.

1.2. Соціально-економічні ефекти наслідків відтоку людських ресурсів з ринку праці України під час війни в Україні до країн ЄС (Іспанія, Італія, Польща, Німеччина)

За даними Міжнародної організації з міграції, 25 мільйонів людей у світі мігрують щороку в пошуках роботи, і ця цифра збільшується в 3-5 разів, якщо враховувати кількість нелегальних іммігрантів. Частково це відображає ситуацію в Україні. Сьогодні важко поррахувати кількість українців, які працюють за кордоном. Але оприлюднені ООН дані свідчать, що кількість українських трудових мігрантів, які тривалий час проживають за кордоном, становить близько 8 млн осіб, і в сезонні піки вона буде збільшуватися [37]. На цей момент український ринок праці вже давно став невід'ємною частиною світового ринку праці, а Україна стала п'ятою країною у світі за кількістю шукачів, які виїжджають за кордон (після Мексики, Індії, Росії та Китаю з більшою кількістю шукачів) [37].

Згідно з рейтингом Світового банку, на кінець 2010 року Україна посідала 20 місце за розміром грошових доходів громадян, які працюють за кордоном. За даними Світового банку, українські заробітчани отримали \$5,6 млрд (за даними НБУ - \$5,8 млрд). Сусідами України в цьому рейтингу є США, валютна виручка заробітчан яких становить \$5,277 млрд, і показник Росії - \$5,263 млрд. Багато країн світу отримали високі валютні надходження за рахунок експорту трудових ресурсів, і вони були дуже успішними [32]. За підсумками 2010 року Мексика отримала від своїх іноземних працівників 22 мільярди доларів, а Філіппіни – 21 мільярд доларів. Але навіть вони не можуть конкурувати з Індією та Китаєм. За підсумками 2010 року китайські гастарбайтери відправили на батьківщину 54 мільярди доларів, а Індія – 51 мільярд доларів [32].

Але не слід вважати, що тільки країни, що розвиваються, зосереджуються на експорті своєї робочої сили. Та ж Франція у 2010 році отримала понад 15 мільярдів доларів від своїх співвітчизників, які працюють за кордоном, а Німеччина – 11 мільярдів доларів. Інша справа, що французи та німці, які

працюють за кордоном, це переважно висококваліфіковані спеціалісти, яких наймають французькі та німецькі компанії для роботи за кордоном. Наші заробітчани, за рідкісним винятком, це переважно низькокваліфіковані працівники, які часто працюють нелегально за кордоном. Основною сферою зайнятості для них є, насамперед, будівництво, потім домашня, сільськогосподарська, торгова та промислова робота.

Вивчаючи еволюцію масштабної трудової міграції в Україні, ми приходимо до висновку, що підвищення освітнього рівня іммігрантів спостерігається від першої до четвертої хвилі імміграції. У той час як перша хвиля іммігрантів була здебільшого неосвіченою і тому брала на себе найскладнішу некваліфіковану роботу в приймаючій країні, друга і третя хвилі емігрували переважно освіченими людьми. З їхнього середовища виходять лідери громадсько-політичних, культурно-освітніх організацій. Друга і третя хвилі імміграції характеризуються високим ступенем соціальної та політичної організації [32].

Насправді нові і старі іммігранти мають різні життєві цілі. Колишні іммігранти або емігранти (офіційно відомі як українці за кордоном; у березні 2004 р. Верховна Рада України ухвалила закон «Про правовий статус українців за кордоном») є громадянами країни свого проживання, чий добробут і всі права повністю покритий. Останні трудові мігранти та іммігранти все ще залишаються громадянами України – більшість з них приїжджає в Україну на деякий час, щоб різними способами покращити свій добробут, а потім повертається в Україну [33].

Найбільшою проблемою іммігрантів четвертої хвилі, особливо нелегалів, є їхня правова незахищеність як у нашій країні, так і в країні, де вони проживають. В Україні на законодавчому рівні не передбачено дослідження статистичного обліку та причин відтоку спеціалістів, а отже, відсутня стратегія захисту та розвитку духовних та інтелектуальних ресурсів країни. Затягується процес приєднання України до Міжнародної конвенції про соціальний захист трудящих-мігрантів, незавершеного механізму легального працевлаштування

мігрантів за кордоном на основі системи міждержавних і міжурядових угод. Зважаючи на масштаби цього явища, можна лише здогадуватися про глибину психосоціальної деформації серед українських іммігрантів за кордоном та їхніх родин в Україні [33].

Соціально-економічний вплив міжнародної трудової міграції на кожну країну оцінюється окремо. Оскільки вони мають як позитивні, так і негативні сторони для країн-імпортерів і експортерів трудових ресурсів, але вони також виділяють основні аспекти, спільні майже для всіх країн.

Для країн-імпортерів трудових ресурсів позитивним є (табл.1.2):

Таблиця 1.2

Позитивні сторони для країн-імпортерів трудових ресурсів

Позитивна сторона	Зміст
отримання дешевої та молоді робочої сили	Така пропозиція створює зацікавленість з боку роботодавців, так як дозволяє здійснювати значну економію фінансових ресурсів. Погоджуючись на важкі умови праці наймані працівники встеж отримують заробіток значно вищий ніж у власній країні. Мігрують в основному працездатні молоді люди до високорозвинутих країн, серед більшості яких спостерігаються тенденції старіння населення та нестачі працівників у певних секторах ринку праці;
отримання підготовлених фахівців	Позитивно впливає на ефективність виробництва країн-імпортерів, оскільки призводить до підвищення конкуренції на внутрішньому ринку праці та дозволяє роботодавцям обрати кваліфікованого працівника, який орієнтується в сучасних технологіях. Місцеві виробники отримують можливість впровадити у виробництво нові технологічні рішення, не витративши при цьому коштів на перекваліфікацію та навчання персоналу
переважання інтенсивного типу економіки	Правильна побудова міграційної політики сприяє підвищенню ефективності праці, наповненню державного бюджету та прискорює економічне зростання країн-імпортерів

Джерело: складено автором на основі [33]

Для країн-експортерів трудових ресурсів вигоди полягають у (табл.1.3):

Таблиця 1.3.

Позитивні сторони для країн-експортерів трудових ресурсів

Позитивна сторона	Зміст
отриманні міграційного капіталу, який є значним інвестиційним джерелом надходжень валюти в національну економіку	В країнах, що розвиваються, міграційний капітал значно перевищує обсяги міжнародної технічної допомоги та виступає ефективним інструментом боротьби з бідністю. Завдяки створенню мультиплікаційного ефекту зростає споживчий попит населення, а зростання споживання збільшує доходи бюджетів через сплату прямих і непрямих податків, що в цілому сприяє поживленню економіки країн
стимулюванні розвитку фінансово-банківського сектору	Завдяки масштабним потокам міграційного капіталу відбуваються структурні і технологічні перетворення у банківському секторі країн, що розвиваються
скороченні безробіття власного населення	Відчутно послаблюється напруга на ринку праці, зменшується рівень зареєстрованого і прихованого безробіття
підвищенні кваліфікації мігрантів	Повертаючись на батьківщину, мігранти привозять з собою не тільки матеріальні цінності, але й передовий досвід роботи

Джерело: складено автором на основі

Негативні наслідки міграції для країн-імпортерів (табл.1.4):

Таблиця 1.4

Негативні наслідки міграції для країн-імпортерів

Негативні наслідки	Зміст
виникнення додаткових проблем, пов'язаних із соціальним захистом емігрантів	Державне регулювання міжнародних економічних відносин сприяє вирішенню проблем соціального захисту емігрантів. Прагнення кожної держави захистити свого громадянина за кордоном вимагає відповідного відношення з боку інших держав
поглиблення проблеми пошуку місця роботи для місцевого населення країни — імпортера трудових ресурсів	Утворення «подвійного» ринку праці спричиняє більш жорстку конкуренцію та знижує ціну праці на внутрішньому ринку
наявність нелегальних мігрантів	Дана ситуація провокує розвиток криміналітету, підриває правову систему. Емігранти через страх депортації уникають контактів з органами влади та правопорядку країни. Опинившись поза законом, вони мимоволі діють не в рамках встановлених законом норм і принципів. Тому емігранти, які позбавлені опіки країни, з якої прибули, часто стають тягарем для соціальної системи приймаючої держави
відтік національної валюти у формі вивозу чи переказу	Проблема відтоку національної валюти триває до тих пір, поки в країні знаходяться емігранти

Джерело: складено автором на основі [44]

Негативні наслідки міграції для країн-експортерів (табл.1.5):

Таблиця 1.5

Негативні наслідки міграції для країн-експортерів

Негативні наслідки	Зміст
втрата кваліфікованих спеціалістів, так званий «відтік мізків»	Освітня система, яка працює в основному за рахунок витрат державного бюджету, здійснює підготовку фахівців, які будуть створювати додану вартість за межами країни. Більш того, неконтрольована міграція спотворює професійно-кваліфікаційну структуру трудового ресурсу країни та не дозволяє здійснювати його планування.
додаткові витрати з бюджету на підготовку нових спеціалістів	У результаті «відтоку мізків» країна опиняється в ситуації, коли утворюється дефіцит потрібних спеціалістів і постає питання про їх підготовку
зростання цін на товари і послуги на внутрішньому ринку	Відбувається в наслідок збільшення валютних ресурсів окремих сімей без відповідного підвищення купівельної спроможності основної маси населення
виникнення тенденції до спаду темпів економічного зростання	Трудові мігранти у найпродуктивніший період свого життя не беруть жодної участі у створенні національного доходу. Масова трудова міграція не сприяє наповненню пенсійного і соціальних фондів через відсутність відрахувань із заробітної плати мігрантів. Держава втрачає свій кращий трудовий потенціал, що й призводить до негативних соціально-економічних наслідків.

Джерело: складено автором на основі [44]

Прихильники глобальної міграції вважають це позитивним явищем і наполягають на ефективному використанні міграційного процесу в рамках міжнародних ринків праці. Вони абсолютизують потреби міжнародного ринку праці, ігноруючи безпеку внутрішнього ринку, де ціни на робочу силу в рази нижчі, відбувається деспеціалізація та дефіцит кваліфікованих спеціалістів [44].

Лише за умови ґрунтовно сформульованої та послідовно реалізованої національної стратегії узгодженого розвитку України, національної стратегії співпраці України з українцями за кордоном, національної концепції української імміграційної політики.

Крім забезпечення розробки та реалізації комплексної соціально-економічної державної програми «Українські трудові мігранти повертаються додому», її основними складовими мають стати захист внутрішнього ринку праці України від дешевої іноземної робочої сили та підвищення цін на робочу

силу на внутрішньому ринку. Прикладом може слугувати досвід Казахстану, який успішно реалізував таку стратегію: за 12 років дії закону РК «Про переселення населення» та національної програми «Повернення оролманів (репатріантів)» додому повернулося п'ять мільйонів казахів. Отже, така країна має сильні перспективи соціокультурного саморозвитку корінних народів, а не тільки економічну привабливість для іноземців [44].

Значна частина громадян України перебуває за кордоном, тому представники української влади системно не займаються проблемами масової трудової міграції. Зокрема, досі не розроблено науково та геополітично обґрунтованої стратегії роботи з українцями за кордоном. Враховуючи, що міжнародна трудова міграція має як позитивний, так і негативний соціально-економічний вплив на країни та на самих мігрантів, важливо розробити національну міграційну політику, яка б долала негативні аспекти цього явища та раціоналізувати позитивний економічний вплив країни [44]. Зараз енергія творчої праці близько 8 мільйонів потенційних представників середнього класу розтрачується за кордоном, а Україна втрачає наступне покоління.

1.3. Методика оцінки взаємозалежності та впливу руху людських ресурсів на економічну стабільність країни

Сьогодні у світовій економіці спостерігається революційне явище — глобалізація, яка сприяє еволюції міграційних процесів, створює нові потоки та прискорює темпи локалізації робочої сили. Іммігранти радикально руйнують кордони культури, мови, раси та традицій, сприяючи розвитку мультикультуралізму та формуванню нового типу особистості — багатолокальних і транснаціональних людей, які чудово інтегруються в нові простори та роблять внесок у своє існування. коригування. З іншого боку, розвиток міграційного процесу створив негативний фактор в економіці

приймаючої країни, що ці країни вважають це явище тотальною загрозою для економіки [45, с.133-137].

Аналізуючи історичні аспекти розвитку українського імміграційного процесу за минуле століття та сьогодення, можна простежити 5 основних динамічних хвиль, які перегукуються одна з одною в результаті єдиної категорії економічних і політичних проблем масового розселення населення.

Закон України «Про трудову міграцію за кордон» визначає іноземну трудову міграцію як «процес переміщення громадян України через державні кордони з метою здійснення оплачуваної діяльності в країні перебування». В епоху глобалізації активізація міграційних процесів потребує реалізації планової та стратегічної міграційної політики. Закон України «Про основи міграційної політики» формує таке тлумачення Державної міграційної політики України – «Комплекс заходів, що здійснюються державою для регулювання процесу імміграції з метою захисту національних інтересів, безпеки та територіальної цілісності, забезпечення що держава Соціально-економічний, демографічний, науково-освітній розвиток» [45, с.133-137].

Політико-економічна ситуація в Україні останніх років виглядає наступним чином: зниження рівня економічного розвитку, надмірна інфляція, погіршення умов життя населення, невдоволення владою, падіння виробничих потужностей, відсутність очевидних нормативних елементів законодавства, скорочення реальних доходів громадян, соціальна несправедливість. Поглиблення рівності та бідності. Усе це становить об'єктивну стимулюючу основу для розвитку процесу еміграції. Тому основні причини міжнародної міграції мають економічний характер.

Трудова міграція призводить до дефіциту людських ресурсів, що, у свою чергу, породжує інші недоліки. Загальна продуктивність праці падає через брак необхідного персоналу. Несплата податків рухомим населенням призводить до зменшення національних бюджетних надходжень, що безпосередньо впливає на збільшення тягаря соціального забезпечення. Млявий споживчий попит і зниження купівельної спроможності призводять до подорожчання товарів і

послуг на внутрішньому ринку. Масове переміщення людей з-за кордону призвело до скорочення населення країни, що повільно, але вірно руйнуватиме економіку країни. Занепад українського села та деградація інфраструктури та виробництва є ймовірними наслідками скорочення працездатного населення [45, с.133-137].

Іммігранти зберігають тенденцію до увічнення розшарування за соціальним статусом, оскільки апріорі іммігранти матимуть більше грошей і, отже, доступ до різноманітних можливостей, що поглибить соціальну нерівність.

Однак у процесі зовнішньої мобільності робочої сили виявилися деякі позитивні фактори, які стали важливим аспектом глобалізаційного трансферу. Іммігранти можуть знизити офіційний рівень безробіття в країні за рахунок залучення іноземних трудових ресурсів і підвищити рівень добробуту за рахунок додаткового доходу. Грошові перекази мігрантів становлять значну частку доходів українських домогосподарств, які витрачають кошти на купівлю товарів і послуг і є надійним джерелом іноземної валюти [45, с.133-137].

Іммігранти, що повертаються, інвестують як у розвиток малого бізнесу, так і в розвиток людського потенціалу, спираючись на знання та навички, отримані з іноземного досвіду. Набуті культурні цінності зроблять країну невід'ємною частиною глобалізації та сприятимуть розвитку країни на новому інтеграційному рівні.

Переоцінка міграції допомагає покращити розуміння стратегій засобів до існування різними та позитивними способами. Міграція є частиною активної стратегії засобів до існування, але вона також залежить від соціального контексту, визначеного соціальними нормами та структурами. Мігранти є агентами економічних, технологічних, соціальних і політичних змін [45, с.133-137].

На сьогоднішній день не було комплексної оцінки даних міграційного процесу через відсутність єдиної статистичної системи. Спрямованість цього випуску негативно вплинула на масштабні та планові дослідження цього явища

та на виробництво реальних індикаторів міграції в глобальному масштабі, особливо в Україні.

Що стосується різниці між критеріями визначення поняття «імміграція» та «іміграція», то різниця формується відповідно до тривалості перебування в країні, статусу особи, причини перебування. формулювання призводить до різних рахунків і створює проблеми під час широкомасштабного аналізу [45, с.133-137].

Використання різних форм дослідження міграційних потоків і різних методів підрахунку громадян та іноземців, це, у свою чергу, призводить до недостатніх оцінок даних, оскільки дані з різних джерел можуть відображати невідповідності в міграційному процесі між двома країнами. Складність оцінки статистики впливає на недостовірність реальних даних, зафіксованих в офіційних джерелах.

Через окремі недоліки та проблеми уніфікації з єдиною системою підрахунку жодна з наведених систем не проливає світло на справжню реальність українського імміграційного процесу [34, с.36-40].

Організація Об'єднаних Націй та її структурні підрозділи, які займаються вивченням міграції – Міжнародна організація з міграції, Міжнародна організація праці, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців – працюють над удосконаленням джерел інформації щодо даних міграційного процесу на основі гармонізованих показників. Однак, враховуючи, що країни мають різні методи оцінки показників імміграції, формування єдиного визначення потребує більш детального аналізу та внесення змін. В епоху глобальної інтеграції це питання є одним із пріоритетних напрямів вивчення цього феномену.

Через нагальну потребу в дешевій робочій силі в інших країнах та бюрократичну тяганину імміграції, відсутність реальних показників імміграції та тенденція двостороннього аспекту нелегального працевлаштування становлять основну проблему у визначенні кількості українських трудових

іммігрантів і роблять на шлях до ефективної реалізації імміграційної політики [34, с.36-40].

Беручи до уваги ці показники, можна стверджувати, що офіційні цифри не відповідають дійсності, оскільки не враховують повної картини імміграційного процесу через проблеми з аналізом їх масштабів.

1.4. Роль держави в стримуванні негативних соціально-економічних наслідків відтоку людських ресурсів з ринку праці України під час війни в Україні до країн ЄС

Мільйони українців втратили роботу внаслідок війни, а рівень безробіття досяг 35 відсотків, за даними Нацбанку. УНІАН досліджує, яка зараз ситуація на українському ринку праці та як держава допомагає громадянам подолати безробіття [34, с.36-40].

Нищівна війна, розв'язана кривавою Росією проти нашої країни, окрім смерті та людських страждань, також завдала величезного удару по економіці та залишила мільйони без роботи. За оцінками Національного банку України, рівень безробіття досяг 35%.

"Значна частка населення втратила роботу через зниження економічної активності та глибини імміграції в прифронтових районах. Безробіття значно зросло, і частина населення відходить від робочої сили, головним чином через вимушену міграцію, як всередині і за межами країни, часто не вважає пошук роботи головним пріоритетом», – зазначив регулятор [33].

У Нацбанку визнають, що якщо мігранти залишаться в Україні й активно шукатимуть роботу, то безробіття зростатиме. Стримувала зростання безробіття й мобілізація лав українських захисників.

За даними Національної служби зайнятості, станом на початок серпня в Україні офіційно зареєстровано лише 293 тисячі безробітних, що на 7% менше, ніж 24 лютого.

Звісно, такі цифри не мають нічого спільного з реальністю, оскільки значна частина українців, які втратили роботу, не була офіційно зареєстрована. Як зазначив у коментарі УНІАН економічний експерт Олександр Хмелевський, дані Нацбанку про рівень безробіття в 35% є оцінками, які базуються на різних опитуваннях [1].

"Однак в умовах воєнного часу провести такі обстеження на належному рівні було неможливо. На обліку в центрах зайнятості перебувало лише близько 300 тисяч осіб. Хоча, за різними оцінками, більше 5 мільйонів українців втратили роботу. Деякі опитування свідчать про безробіття. Він досяг 39%, і, за оцінками, до кінця поточного року кількість безробітних може досягти 7 мільйонів», – зазначили експерти.

Зараз на національному ринку праці очікується гостра конкуренція за робочі місця. За різними оцінками, кількість вакансій в Україні зменшилася у 20 разів порівняно з довоєнним періодом.

За даними кадрового порталу ggs.ua, незважаючи на війну та економічну кризу, український ринок праці продовжує повільно відновлюватися: кількість вакансій зростає, але все одно в рази менша, ніж до війни [3, с.177-192].

Список найбільш затребуваних спеціалістів за воєнні місяці майже не зрушився з місця: майже чверть усіх вакансій була в продажах. Також роботодавці шукають спеціалістів без досвіду роботи, працівників транспорту та логістики, праці, спеціалістів сільського господарства та працівників будівництва та нерухомості.

Стимулювання зайнятості найбільшої частини населення відповідає національним інтересам, оскільки замість того, щоб витратити значні кошти на допомогу по безробіттю, краще отримувати доходи для дефіцитного державного бюджету у вигляді податків.

Власне, з початку війни центральна та муніципальна влада намагаються стимулювати працевлаштування українців та допомагати тимчасово безробітним. У квітні парламент ухвалив закон, який спрощує процес

отримання статусу безробітного та виплати допомоги по безробіттю у воєнний час [3, с.177-192].

Громадяни можуть отримати статус безробітного за спрощеною процедурою, тобто без обов'язкового пред'явлення всіх документів або офіційно не розірвані трудові відносини з попереднім роботодавцем. Також важливо мати можливість подати заявку на отримання статусу безробіття через додаток АСТ.

Важливим нововведенням є Програма компенсації вартості праці внутрішньо переміщених осіб (ВПО), згідно з якою роботодавці виплачують 6,5 тис. грн за кожного працевлаштованого вимушеного переселенця. Учасники програми отримуватимуть цю допомогу протягом 2 місяців.

Важливим напрямком підтримки вітчизняної економіки є розвиток нових бізнесів, що, природно, означає створення нових робочих місць. Але люди, які втратили будинки, роботу та всі свої заощадження, рідше інвестують у новий бізнес з нуля [3, с.177-192].

Щоб стимулювати підприємництво серед безробітних громадян, уряд запустив нову грантову програму підтримки бізнесу «eRobota». Програма спрямована на створення нових робочих місць та можливість подати заявку на гранти онлайн через «Дію».

Програма включає кілька проектів у різних сферах. Тому на програму грантів розвитку мікропідприємництва уряд хоче виділити 5 млрд. грн.: заплановано 20 тис. грантів вартістю від 50 до 250 тис. грн. кожен. Малі гранти надаються на придбання обладнання, закупівлю сировини і матеріалів, оренду нежитлових приміщень та оренду обладнання [3, с.177-192].

Крім того, в рамках «ЄРобота» держава виділить безповоротні гранти до 8 млн. грн. на створення та розвиток переробних підприємств із кількістю працівників не менше 25 осіб та сплатою податків [12].

У сфері сільського господарства заплановані проекти «Власний город» та «Власна теплиця». На будівництво теплиці можна отримати дотацію до 7 млн. грн. за умови найму 40 сезонних і постійних працівників і сплати податків.

Дотації до 400 тис. грн./га на посадку нових садів, але не більше 25 га, потребують створення від 3 до 20 робочих місць та сплати податків [12].

Є й «стартапні» проекти для реалізації ІТ-стартапів: це безповоротні гранти від 750 тис. до 3,5 млн. грн., або поворотна допомога від 3,5 млн. до 8 млн. грн.. [12].

Програма «Почни з ІТ» передбачає вартість навчання для безробітних, звільнених, звільнених громадян, внутрішньо переміщених осіб та всіх, хто хоче отримати нову кар'єру в ІТ-сфері.

У працевлаштуванні громадян ще є чимало можливостей для якісної роботи, тому, на думку експертів, для ефективнішої роботи у цій сфері потрібно виходити з різних аспектів.

Експерт з фінансів Тетяна Гавриш у коментарі УНІАН зазначила, що держава може стимулювати попит на робочу силу, формуючи державне замовлення у важливих галузях [13].

«Це час, коли держава оформляє та оплачує підприємства відповідні замовлення на постачання товарів, надання послуг, виконання робіт. Це спонукає ці підприємства залучати додаткову робочу силу. Отримавши заробітну плату, колишні безробітні збільшать свої заробітки". Витрати на споживчі товари, тим самим збільшать сукупний економічний попит", - сказав експерт.

За її словами, предметом цих держзамовлень може бути будівництво інфраструктури, будівництво доріг, мостів, шкіл, лікарень, ремонтно-відновлювальні роботи, знесення завалів, будівництво захисних споруд, товарів, сільськогосподарські роботи, підготовка до опалювальний сезон тощо.

Економічний експерт Хмелевський вважає, що розвиток держекономіки може змінити ситуацію з безробіттям. Адже необхідно нарощувати випуск продукції підприємствам оборонного комплексу, енергетики та інших ключових галузей [13].

Крім того, за його словами, зараз потрібні працівники для розчищення завалів та ремонту зруйнованих житлових будинків, інфраструктури, комунальних служб, заводів, шкіл, лікарень тощо.

«Істотне збільшення фінансування на відновлення країни створить багато робочих місць. У нинішній ситуації легше знайти роботу представникам робітничих професій: токарям, дорожникам, водіям, допоміжним робітникам, пакувальникам тощо. Самим же без роботи доведеться перекваліфіковуватися, або погоджуватися на некваліфіковану роботу», – зазначив експерт.

Аналітики сайту Work.ua повідомили УНІАН, що в нинішній ситуації одним із способів прискорити пошук роботи шукачами, особливо іммігрантами, є дистанційна робота, яка дозволяє працювати дистанційно з будь-якого куточка країни. світу, тому варто активніше шукати подібні вакансії [13].

Крім того, знання англійської мови впливає на формування винагороди роботодавців, що також відкриває широкі можливості для дистанційного працевлаштування в іноземних компаніях.

Перенавчання та пошук роботи за суміжними професіями також є варіантами, про які варто пам'ятати шукачам роботи на військовій основі. Тут можуть бути корисні онлайн- та офлайн-курси. Шукачі роботи готові покращити свою освіту, змінити кар'єру та розглянути інші можливості роботи залежно від свого місця розташування, що може допомогти їм швидше знайти роботу. Складіть якісне резюме, уважно читайте вакансії та вимоги та відповідайте лише на ті посади, які відповідають вашому досвіду. Таким чином, абітурієнти підвищують свої шанси потрапити на співбесіду.

Експерти також рекомендують відповідати на більш пов'язані вакансії.

Якщо до війни кандидатам до запрошення на співбесіду доводилося лише відповісти на кілька вакансій, то зараз все кардинально змінилося, оскільки на зміну ринку претендентів прийшов ринок роботодавців. Кількість вакансій скоротилася в рази, а кількість відгуків про кандидатів зросла в 4-5 разів. Конкуренція на вакансію є жорсткою. Тому важливо відгукуватися на 20-30

вакансій, щоб помітити кандидатів і зрозуміти, що пошук роботи – це тяжка робота [13].

Умови життя по всій Україні зараз надзвичайно важкі, людям доводиться багато працювати, щоб зберегти роботу, щоб прогодувати себе та свої сім'ї, а тим, хто втратив роботу, доводиться ще й боротися, щоб її знайти. Тим, хто тимчасово безробітний, варто розглянути різні можливості працевлаштування, можливо, у галузях, у яких вони не вміють, і усвідомити, що зараз не час перевіряти вакансії та зарплати, які майже скрізь падають. Також варто звернути увагу на нову урядову схему стимулювання малого бізнесу, яка має стати стимулом для відкриття власної справи [36].

Після перемоги національна економіка відновиться, будуть створені нові робочі місця, які відповідатимуть кваліфікації та бажаному рівню заробітної плати. Тепер треба зтиснути зуби і працювати, щоб перемога була поруч і мирне життя.

Висновки до розділу 1

Отже, з першого розділу можна зробити наступні висновки:

1. Людські ресурси є найбільш особливими і важливими ресурсами серед усіх видів економічних ресурсів. Як чинник економічного розвитку під людськими ресурсами розуміють працівників, які володіють певними професійними навичками та знаннями і можуть їх використовувати в процесі праці.

В Україні пенсійний вік однаковий для чоловіків і жінок – 60 років. І середня тривалість життя різна: 68 років у чоловіків і майже 78 років у жінок.

2. Значна частина громадян України перебуває за кордоном, тому представники української влади системно не займаються проблемами масової трудової міграції. Зокрема, досі не розроблено науково та геополітично обґрунтованої стратегії роботи з українцями за кордоном.

3.Через нагальну потребу в дешевій робочій силі в інших країнах та бюрократичну тяганину імміграції, відсутність реальних показників імміграції та тенденція двостороннього аспекту нелегального працевлаштування становлять основну проблему у визначенні кількості українських трудових іммігрантів і роблять на шлях до ефективної реалізації імміграційної політики.

Беручи до уваги ці показники, можна стверджувати, що офіційні цифри не відповідають дійсності, оскільки не враховують повної картини імміграційного процесу через проблеми з аналізом їх масштабів.

4.Умови життя по всій Україні зараз надзвичайно важкі, людям доводиться багато працювати, щоб зберегти роботу, щоб прогодувати себе та свої сім'ї, а тим, хто втратив роботу, доводиться ще й боротися, щоб її знайти.

Після перемоги національна економіка відновиться, будуть створені нові робочі місця, які відповідатимуть кваліфікації та бажаному рівню заробітної плати.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ РУХУ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ НА ЕКОНОМІЧНУ СТАБІЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІК УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС (ІСПАНІЯ, ІТАЛІЯ, ПОЛЬЩА, НІМЕЧЧИНА)

2.1. Аналіз впливу військових дій в Україні на національну економіку та економіку країн ЄС в 2022-2023 роках: геополітичний аспект

Український ринок праці перебуває в досить депресивному стані до 24 лютого 2022 року, коли Росія повністю вторгнеться. Рівень безробіття у четвертому кварталі 2021 року – двозначний. Незважаючи на відносно низьку пропозицію робочої сили, яка скорочується, рівень безробіття ніколи не опускався нижче 7,5% за останні 5 років [40].

Рівень економічної активності склав 62%, нижче середнього показника по ОЕСР (73%). На відміну від інших колишніх країн з командною економікою, в Україні рівень економічної активності жінок працездатного віку особливо низький і з часом знизився (рис. 2.1). Гендерний розрив становить 12% [40]. Хоча зайнятість у сфері послуг зросла, особливо в роздрібній торгівлі, більшість жінок працюють у цій галузі. Частка зайнятих у сільському господарстві (17%) залишається високою за стандартами ЄС.

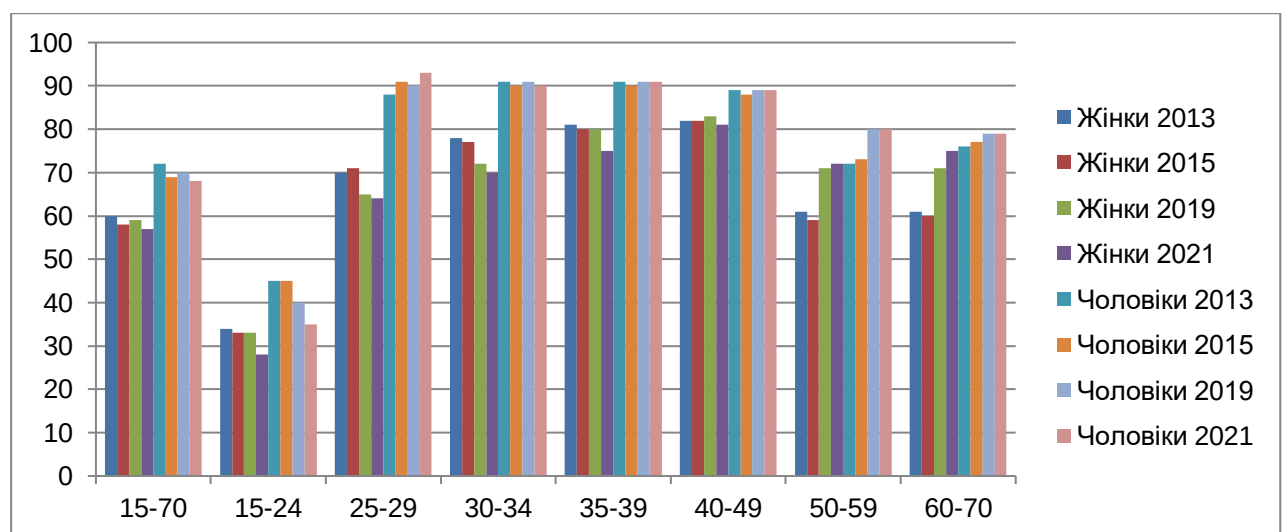

Рис. 2.1. Рівень економічної активності, % за статтю та віковими групами (Джерело: складено автором на основі [40])

Старіння населення та дуже низька народжуваність призвели до скорочення населення працездатного віку, що створює тиск на солідарну пенсійну систему. Не вистачає іммігрантів, щоб компенсувати скорочення наявного населення. З 2005 року Україна втрачала в середньому близько 200 000 людей на рік: це ніби місто зникає з карти в середньому кожні 12 місяців. Це досить велика цифра, якщо врахувати, що на кінець 2021 року населення України становитиме 41,2 мільйона осіб [40].

Пандемія COVID-19 посилила ці структурні проблеми. Обмеження торгівлі, транспорту та послуг, запроваджені у 2020-2021 роках, а також невизначеність щодо поширення інфекції призвели до значного падіння не лише попиту, але й пропозиції робочої сили. Спочатку пандемія мала більший вплив на участь у ринку праці, ніж на безробіття [40]. Факторами, що сприяють скороченню пропозиції робочої сили, є неповернення на робоче місце після зняття карантинних обмежень осіб, які протягом певного часу не були змушені працювати, а також тимчасові обмеження роботи громадських місць. Через транспорт майже неможливо знайти іншу роботу на певній відстані від дому.

Спостерігалось подальше зниження економічної активності. Дві очевидні ключові причини цього такі: безробіття зосереджене у сфері послуг, де працюють більшість жінок, а тягар догляду за маленькими дітьми (більшість дитячих садків і шкіл закрито) непропорційно лягає на матерів. Цим можна пояснити вибуття великої кількості жінок у вікових групах 25-29, 30-34 та 35-39 років з робочої сили, тоді як показники чоловіків у цій же віковій групі залишаються стабільними або навіть дещо підвищуються.

Як і в більшості країн ОЕСР, вплив пандемії на зайнятість було пом'якшене поширенням дистанційної роботи. Схеми неповного робочого тижня також використовуються, але значно меншою мірою, ніж у країнах ОЕСР. Водночас неформальний сектор не зміг забезпечити альтернативні можливості працевлаштування для звільнених працівників, на відміну від попередніх рецесій, коли тіньова економіка діяла як свого роду автоматичний стабілізатор [40].

Уряд підтримує доходи звільнених працівників, розширюючи охоплення та тривалість допомоги по безробіттю для працівників, які раніше працювали в неформальному секторі та не робили внески до соціального забезпечення. Уряд надає субсидії роботодавцям і самозайнятим особам, щоб підтримувати їхній бізнес на плаву. Крім того, уряд підвищив пенсії, що призвело до подальшого зниження економічної активності в Україні з 2019 року. Реальна пропозиція робочої сили також скоротилася, особливо в містах, через відносно тривалу тривалість безробіття. Це разом із перерозподілом робочих місць у результаті відновлення після кризи COVID-19 створило серйозне вузьке місце на ринку праці [40].

Відразу після того, як російські ракети впали на українські міста, а війська загарбників перетнули північні, східні та південні кордони, життя понад 40 мільйонів українців перевернулося з ніг на голову. Згідно з різними опитуваннями, близько третини населення покинули свої домівки. 250 За даними дослідницької компанії Gradus Research, більшість з них мігрувала всередині країни (56-65% у 1-10 раундах), 18-22% - регіонально, 16-26% - за кордон [40]. Значна частина тих, хто не переїхав, втратила роботу. Згідно з опитуванням, проведеним Advanter Group на початку березня, три чверті малих підприємств повідомили, що вони повністю закриті, тоді як ще десять відсотків працюють на 10-30% потужності.

Протягом перших тижнів вторгнення більшість місцевих магазинів і ринків у більш небезпечних містах були закриті. Більші фірми перебувають у кращому становищі, тому що вони мають більші фінансові «буфери безпеки» та більшу диверсифікацію ресурсів і продуктів. Опитування великих компаній Американської торговельної палати в Україні показало, що лише 12% великих компаній припинили роботу в Україні в березні [40].

Знову ж таки, на макрорівні найважливішою зміною є не зростання безробіття, а різке скорочення робочої сили. Оскільки мільйони людей залишають країну, у деяких випадках пропозиція робочої сили впала навіть більше, ніж попит на неї. Навіть ті, хто залишається вдома, часто не можуть

вийти на роботу. Крім того, більшість тих, хто втратив роботу, можуть бути не в змозі або не бажати (наприклад, з міркувань безпеки або через внутрішню та зовнішню міграцію під час процесу переселення) шукати нову роботу і, таким чином, тимчасово вийти з робочої сили.

Масове вторгнення призвело до імміграції в Україну та з України до рівня, якого не було з часів Другої світової війни. Згідно з даними десятої хвили опитувань, проведених соціологічною компанією Gradus Research у вересні 2022 року, 39 відсотків респондентів змінили місце проживання (рис. 2.2).

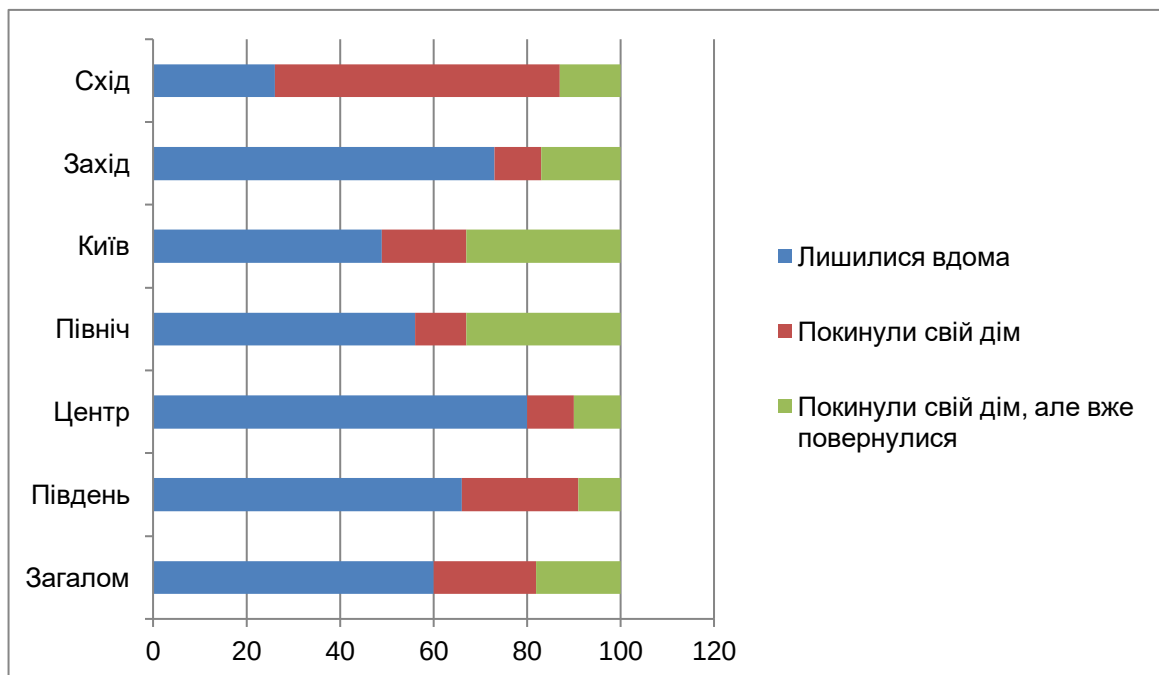

Рис. 2.2. Рішення людей щодо переміщення
(Джерело: складено автором на основі [42])

З них найбільша частка (62%) переїхала в іншу територію, тоді як 22% змінили місце проживання в межах тієї самої території (часто переїжджаючи з міст у сусідні села чи селища, щоб уникнути повітряних нальотів на міста), а 16% залишили решту [35].

Вторгнення Росії в Україну також викликало найбільшу в Європі кризу біженців за понад сім десятиліть. Станом на кінець лютого 2022 року УВКБ

ООН повідомило про 13,4 млн випадків транзиту з України та 6,3 млн випадків транзиту в Україну [35].

Таблиця 2.1- Біженці з України за країнами

Країна	Біженці	Країна	Біженці
Албанія	2780	Латвія	38915
Вірменія	489	Ліхтенштейн	306
Австрія	82446	Литва	6636
Азербайджан	4218	Люксембург	6561
Бельгія	56464	Чорногорія	26745
Боснія і Герцеговина	231	Нідерланди	79250
Болгарія	56734	Північна Македонія	5817
Хорватія	18328	Норвегія	27845
Кіпр	13852	Польща	1409139
Чеська Республіка	439043	Португалія	52819
Данія	35193	Республіка Молдова	92443
Естонія	57257	Румунія	80498
Фінляндія	38588	Сербія	19722
Франція	105 000	Словаччина	19722
Німеччина	997895	Словенія	8171
Греція	19413	Іспанія	144668
Угорщина	30000	Швеція	45895
Ісландія	49999	Туреччина	145000
Італія	160646	Сполучене Королівство	131700
Всього	7536433		

Джерело: складено автором на основі [24]

У таблиці 2.1 наведено українських біженців, зареєстрованих у Європі та прикордонних країнах. З них понад 4 мільйони людей (станом на 30 вересня 2022 року) наразі зареєстровані як такі, що отримали тимчасовий захищений статус або беруть участь у аналогічних схемах захисту біженців у Європі.

На відміну від інших біженців, цей статус дозволяє їм вибрати країну призначення в межах ЄС і працювати відразу без будь-якого періоду очікування. Це уможливорює подальший міжнародний рух українських біженців. Насправді лише близько 6 із 10 біженців планують залишитися в

країні ЄС, яка спочатку надала їм притулок [24]. Близько 10% біженців планують переїхати до іншої приймаючої країни (зазвичай вони обирають Німеччину та Канаду), а ще 15% планують повернутися в Україну найближчими місяцями, особливо для возз'єднання родини. З них близько 90 відсотків планували повернутися в ту ж місцевість [24].

Жінки та діти складають близько 90 відсотків біженців. 261 Четверо з п'яти біженців були примусово розлучені принаймні з одним або кількома близькими родичами, які залишилися в Україні [24]. Було витіснено велику кількість людського капіталу. Кожен другий біженець має вищу освіту, а 25 відсотків — професійно-технічну. Три чверті біженців до виїзду з України працювали.

Як ми зазначали вище, згідно з тимчасовим захистом, наданим ЄС, українські біженці можуть вільно обирати країну призначення в межах ЄС. Це не було у випадку сирійських біженців у 2015 році та наступних роках, коли переселення базувалося виключно на політичній волі прийняти мігрантів у різні країни [24].

Переїзд бізнесу відбувається на тлі кількох хвиль повернення додому. Тому попит на робочу силу значно нижчий за пропозицію.

З квітня 2022 року кількість працівників, які шукають нову роботу, зростає набагато швидше, ніж кількість нових вакансій. За даними сайту пошуку роботи grc.ua (спеціалізованого на кваліфікованих робітниках/фахівцях), у червні 2022 року на кожну вакансію на сайті відгукнулося в середньому 12 осіб, що в 4 рази більше, ніж за той самий місяць попереднього року [24]. Підвищення інтенсивності пошуку також дозволяє швидше заповнити вакансії. Ми спостерігаємо зміну ставлення шукачів роботи під час процесу пошуку роботи: все менше і менше пасивного очікування уваги від роботодавців, і все більше і більше використання всіх доступних каналів для виявлення своєї зацікавленості в пошуку роботи.

Оскільки жінок іммігрує набагато більше, ніж чоловіків, і багато з них виїжджають за кордон, зріс попит на деякі професії, де традиційно домінують

жінки, зокрема в сфері охорони здоров'я, роздрібно́ї торгівлі та бухгалтерії [24].

Тим часом у секторі розваг — концерти, кіно, подорожі, готелі тощо — різко впав попит на працівників. Не було гендерної різниці у частці безробітних (40% чоловіків і 41% жінок), але чоловіки активніше шукали нову роботу, можливо, через те, що безробітні жінки зазвичай більше залучалися до догляду за дітьми та допомоги літнім членам сім'ї [24].

Згідно з липневим опитуванням Rating Group, 39% людей, які працювали до повного злому, більше не працювали, а ще 19% працювали віддалено або неповний робочий день [24]. Це опитування п'ятої хвилі, як і в попередніх березні, квітні (дві хвилі) та червні. Їх кількість залишається приблизно незмінною з кінця квітня після початкового зниження рівня безробіття до 39% з 53% у березні [24]. Крім того, рівень безробіття був найвищим серед низькооплачуваних працівників (77%) і серед людей похилого віку (46% у віковій групі 51+) і тих, хто був змушений залишити свої домівки (55%) [24].

Географічний розподіл претендентів на роботу показує, що найбільше постраждали регіони на сході та півдні України, що не дивно, враховуючи, що ці регіони частково окуповані Росією або перебувають у ворожих умовах. Однак навіть на заході України, де бойових дій, крім ракетних обстрілів, не було, значна частка людей втратила роботу, і ця частка зросла під час останньої хвилі опитувань (липень 2022 року) [24]. Непрямі наслідки війни, такі як порушення ланцюгів поставок і виробництва, а також різкі зміни в споживчому попиті з точки зору обсягів і асортименту, могли зіграти значну роль у зростанні безробіття в країні.

Ми також спостерігаємо значні відмінності в регіональному розподілі попиту та пропозиції праці. Переміщення працівників і бізнесу між регіонами зазвичай відбувається в усіх регіонах до західної України, яка є найвіддаленішою від лінії фронту [24]. Водночас, за даними найбільшого сайту пошуку роботи work.ua, найбільше шукачів у центральній Україні, а не на заході. grc.ua повідомляє про схожий розподіл – Львівська область (найбільш

густонаселений регіон Західного регіону) у червні мала другу за кількістю нових вакансій після Києва (13,6%) і серед усіх західних областей найбільше двох осіб претендували на одну вакансію порівняно з 6 особами на кожну вакансію в Києві та 13-14 вакансій у Запорізькій та Харківській областях.

2.2 Оцінка соціально-економічного ефекту наслідків руху людських ресурсів під час війни з України

Як і весь ЄС, наша країна переживає найбільшу міграційну кризу з часів Другої світової війни. Безпрецедентна кількість вимушених мігрантів з України до країн Європи.

Ця небезпечна тенденція заслуговує на увагу київських чиновників і лідерів ЄС. Повернення українців додому має бути головною темою спільної повоєнної політики України та ЄС. Сьогодні імміграційна ситуація є катастрофічною і, буквально, загрозою національній безпеці України [21].

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), станом на 19 липня 2022 року Україну покинули загалом 9 567 033 особи. Транскордонні переміщення можуть носити маятниковий характер і не можуть вважатися підтвердженням сталого повернення – 3 793 403 особи [21].

Згідно з аналізом даних Міжнародної організації з міграції (МОМ), орієнтовна кількість громадян, які перебувають за межами України станом на 24 лютого 2022 року, ймовірно, становитиме не менше 2 мільйонів [21].

Очевидно, що кількість українців, які втрачають роботу, впливає на економіку країни загалом і на бізнес-активність зокрема. В умовах війни і громадяни, і бізнес перебувають у стані шоку.

Відтік людей із постійного місця проживання та втрата постійної роботи може серйозно вплинути на споживання в центрі країни, а отже, і на виробництво товарів і послуг.

За даними Світового банку, очікується, що до кінця цього року приватне споживання скоротиться на -50% від минулорічної цілі. Це явище разом із обмеженими можливостями експорту продукції з України негативно впливає на інвестиційний клімат. Поточний рівень прямих іноземних інвестицій в Україну становить 0% [21].

Податкові надходження до державного бюджету зменшуються, а видатки на додаткові соціальні витрати збільшуються. Наприклад, сума виплат тимчасово переміщеним особам перевищує 14 мільярдів гривень. на місяць. Міграційна криза ставить перед країною багато викликів і вимагає проведення ефективної антикризової економічної політики.

Необхідно чітко визначити пріоритети для стабілізації економічної ситуації та якщо не зупинити, то уповільнити імміграційний процес.

Головним пріоритетом економічної політики принаймні протягом року після воєнного стану та війни має стати забезпечення базових потреб населення та створення умов для повернення людей у свої домівки. Це забезпечення повсякденних потреб людей - житло, їжа, вода, тепло, світло, паливо тощо - на додаток до проблем безпеки [21].

У сучасних умовах для вирішення першочергових проблем людей держава має виступати головним рушієм економіки та роль комерційного маяка. Є кілька причин.

По-перше, основна міжнародна допомога наших партнерів надається державі. Уряди мають забезпечити своєчасний розподіл та ефективне використання такої допомоги для стабілізації економічних процесів та покращення бізнес-середовища. Це передбачає впровадження збалансованої тарифної політики та усунення регуляторних бар'єрів для «отримання» компаніями такої допомоги [21].

На жаль, у довоєнний період були проблеми з використанням цієї допомоги. Зокрема, кошти, розподілені Європейським інвестиційним банком та іншими донорськими організаціями, не завжди ефективно оброблялися урядами та доходили до кінцевих одержувачів. Відмова від такої практики сприяла б

покращенню показників приватного споживання в короткостроковій перспективі, а також показників виробництва товарів і послуг [21].

По-друге, влада забезпечує реалізацію національного порядку. Збалансоване розміщення державних замовлень може покращити економічні умови під час війни та має стати відправною точкою для економічного відновлення після перемир'я [15].

Дуже важливо посилити структурний поділ праці в Держрезерві. За останні два роки ці відомства мало що зробили для виконання своїх функцій.

На початку вторгнення РФ Держрезерв був практично без керівництва. Початок роботи Держрезерву позитивно вплине на стабілізацію цін на товари першої необхідності та сповільнить процес інфляції [15].

По-третє, держава забезпечує переговорний процес щодо подальшого економічного співробітництва з іншими державами-партнерами. Таким чином, країни повинні сигналізувати підприємствам про наявність нових торговельних можливостей і реагувати на тарифні бар'єри для ключових імпортних товарів [15].

Ці сигнали важливі як для МСП, так і для великих корпорацій, враховуючи суворі обмеження можливостей експорту та порушення традиційних логістичних ланцюгів.

Враховуючи вищезазначене, Україна як кандидат на членство в ЄС повинна спільно з іншими державами-членами ЄС забезпечити захист прав громадян України, які вимушено виїхали (запобігання дискримінації, забезпечення соціального захисту тощо). Це зменшить відтік українських громадян і створить основу для майбутнього повернення наших людей.

Тотальна війна унеможлиблює або суттєво ускладнює роботу практично в усіх галузях економіки України. Тим часом на вільних від бойових дій територіях, а також на евакуйованих територіях відновлюється господарська діяльність. Проте різко впала економічна активність у східних і південних областях. У цих областях підприємства не працюють (захищені, збанкрутовані), пошкоджені або знищені [15].

Коли підприємства продовжують працювати, а працівники переїжджають в іншу територію після оцінки ризиків безпеки, вони, швидше за все, втратять дохід або роботу. Лише невеликий відсоток переселенців може працювати віддалено. У результаті ВПО опиняються в ситуації повної або часткової втрати доходу — або загрози втратити його незабаром.

Згідно з опитуванням Міжнародної організації з міграції у травні 2022 року, майже дві третини (64%) ВПО, які мали роботу до повної війни, втратили роботу. Більше половини (52%) шукають роботу там, де переїхали [15]. Деякі ВПО не мають наміру шукати роботу найближчим часом – це може бути тому, що вони очікують відновити роботу після повернення.

Вимушено переміщені особи можуть не мати конкурентних переваг на ринку праці в місцях, куди їх переселили. ВПО не мають або мають мало особистих контактів, за допомогою яких вони можуть знайти оплачувану роботу. Крім того, деякі жінки-переселенці, які не мали роботи до переїзду, тепер будуть шукати роботу, щоб прогодувати себе. Шукаючи роботу, ці люди можуть не знати, де шукати і в якому напрямку, їм може не вистачати навичок для створення сучасного резюме тощо [15].

Частину свого часу ВПО змушені витратити на пошук та облаштування житла, вирішення питань щодо матеріальної допомоги, догляду за дітьми та літніми родичами тощо. Цим працівникам може знадобитися гнучкий графік роботи або неповний робочий день.

Таким чином, люди, які переїжджають, можуть знизити свої очікування щодо заробітної плати через вищевказані причини та відсутність вакансій у приймаючій громаді, що було у багатьох регіонах навіть до повної війни. ВПО можуть проявляти більшу готовність працювати на роботах, які вимагають нижчого рівня кваліфікації, ніж зазвичай [15].

Незважаючи на запровадження схеми виплати компенсації роботодавцям за кожен працевлаштовану особу, деякі зміни в трудовому законодавстві можуть негативно вплинути на працевлаштування та умови праці ВПО. Законодавчі зміни розширили права роботодавців: під час воєнного стану вони

можуть збільшити максимальну тривалість робочого часу, перевести працівників на роботу, не передбачену трудовим договором, звільнити працівників під час відпустки [15].

З повномасштабним вторгненням все більше і більше людей, імовірно, потребуватимуть допомоги, включно з внутрішньо переміщеними особами. За останні три місяці держава внесла ряд змін у політику виплати фінансової допомоги, збалансувавши потреби та можливості державного бюджету. Ці програми стали більш адресними за рахунок поступового скорочення категорій осіб, які можуть отримувати пільги. У той же час нужденні можуть бути виключені з програм допомоги [15].

Запровадження одноразової виплати 6500 грн у рамках програми «ЄПідтримка» для працюючих жінок та підприємців відбулося швидко — через тиждень після початку повної війни. Для отримання цієї виплати необхідно відповідати мінімальним критеріям: бути застрахованим на території, де велися бойові дії (тобто підтвердити сплату єдиного соціального внеску за попередній квартал) і подати заяву в Дію [18].

З одного боку, ця допомога може підтримати тих, хто через війну раптово втратив заробіток і виїхав із зазначеної території. Проте деяким людям було відмовлено у наданні допомоги, оскільки Департамент статистики автоматично розглядав заявки на підставі інформації пенсійних фондів та податкової. Особливо тих, хто працює на територіях бойових дій, але зайнятий на підприємствах, зареєстрованих на територіях, на які не поширюється схема «ЄПідтримка». Не мають права на допомогу безробітні (у тому числі зареєстровані безробітні) та працівники бюджетних установ, незалежно від того, чи отримували вони заробітну плату за березень. Оформити допомогу можна лише через «Дію», тому люди без смартфонів такої можливості не мають [18].

На програму «ЄПідприємачка» з державного бюджету виділено 21,5 мільярда гривень, що дозволило підтримати трохи більше 3,3 мільйона населення. Проте протягом трьох тижнів програми заявки подали майже 5

мільйонів людей. Уряд відмовився від цієї схеми та виділив додаткові кошти з резервного фонду державного бюджету. Станом на середину травня виплати не отримали близько третини заявників [18].

Водночас було змінено політику отримання добових і встановлено більший розмір допомоги (порівняно з «першою хвилею» ВПО). Діти та інваліди сплачують 3000 грн на місяць, інші – 2000 грн [35]. Допомогу отримують лише ті, хто зареєстрований як ВПО та оформлює пільги. Спочатку уряд анонсував допомогу для всіх переселенців з територій, де реалізовувався проект «ЄПідтримка», але після звільнення деяких територій від окупації було вирішено змінити принцип виплати.

Для деяких груп населення грошова допомога наразі недоступна або її отримати набагато важче. По-перше, ці особи не можуть отримати статус ВПО через відсутність документів і не можуть з різних причин підтвердити своє місце проживання на тимчасово окупованих чи блокованих територіях чи в районі активних бойових дій [35]. Якщо у вас немає оригіналів документів, ви можете «завантажити» їх електронні версії через Дію, але для цього потрібен попередньо відкритий рахунок в українському банку та смартфон. Крім того, урядова «гаряча лінія» задокументувала випадки у квітні 2022 року, коли уповноважені органи запитували оригінали або копії документів, незважаючи на те, що заявники доводили, що вони були в ДІА. Водночас під час воєнного стану ідентифікація та виготовлення документів може тривати довше, ніж зазвичай [35]. До тих, хто намагається надати необхідні документи, належать бездомні, люди похилого віку та ті, хто втратив усе своє майно, покинувши зону бойових дій.

Жителям незаселених районів, чиї будинки не пошкоджені або які не можуть вимагати компенсації, також може знадобитися матеріальна допомога. Деякі будинки в незаселених населених пунктах можуть деякий час залишатися непридатними для проживання – наприклад, через відсутність електроенергії, газу чи води, загрозу мінування тощо [35]. Хоча жителі ненаселених пунктів Житомирської, Київської, Чернігівської, Сумської та інших областей можуть

отримати одноразово грошову допомогу в такому ж розмірі, як і ВПО, наразі питання регулярної допомоги не стоїть.

Крім того, навіть після подання заяви на отримання допомоги ВПО може бути вимушено чекати певний час. Станом на кінець травня деякі ВПО не отримали виплати за березень і квітень. В уряді повідомили, що затримки пов'язані з наповненням держбюджету, нестачею кадрів для обробки заяв і помилками в персональних даних людей. Зміна правил оплати для ВПО також може збільшити навантаження на органи, які займаються їх реєстрацією та оформленням допомоги [35].

Окремі категорії ВПО мають можливість отримати додаткову фінансову допомогу від міжнародних організацій, зокрема УВКБ ООН. Однак програму не можна швидко розгорнути в усіх регіонах. У деяких місцях також затримують виплати допомоги та періодично призупиняють подання заявок.

Держави повинні співпрацювати з партнерськими організаціями, щоб визначити цілі для фінансової допомоги ВПО та жертвам війни. Необхідно вирішувати вразливе становище мешканців евакуйованих територій та розробляти плани надання їм державної допомоги на певний період часу. Крім того, варто продовжити та розширити програми екстреної допомоги людям, евакуйованим із місць бойових дій, окупованих, оточених чи заблокованих населених пунктів. Важливо також удосконалити систему оповіщення про можливості та шляхи отримання допомоги та вирішення проблем. Наприклад, ВПО, які реєструються або подають заяву на отримання допомоги, повинні знати про іншу допомогу, яку вони можуть отримати, особливо щодо реєстрації по безробіттю та перенаправлення на соціальні виплати [35].

Через активні бойові дії та окупацію населення півдня та сходу України скорочується. Населення західних областей постійно збільшується за рахунок переміщення населення в межах України. Зростання населення впливає на міську інфраструктуру, зокрема збільшується навантаження на житлову, транспортну, соціальну та адміністративну інфраструктуру [35]. Незважаючи на теплий прийом переміщених осіб у перші дні та тижні війни, у

середньостроковій та довгостроковій перспективі перевантаження соціальної інфраструктури може призвести до загострення соціальної напруги та дискримінаційного ставлення до ВПО. Крім того, є ймовірність, що частина переселенців не зможе повернутися до місця проживання до 24 лютого 2022 року. Це означає, що вони потребуватимуть довгострокового доступного житла та роботи в своїх містах [35].

Підприємства східних і південних регіонів через війну були змушені перенести виробництво в безпечніші райони. У березні 2022 року Мінекономіки України запустило програму релокації для компаній у театрах. Станом на 28 травня 2022 року до західного регіону перебазовано понад 600 підприємств, 390 із них відновили роботу [35]. За даними українського уряду, найчастіше для переїзду обирають Закарпатську, Львівську та Чернівецьку області. Чим довше триватиме війна, тим більше підприємств доведеться переселяти. Для громад, які їх отримають, це означатиме збільшення кількості робочих місць, особливо для внутрішньо переміщених осіб. У довгостроковій перспективі це може вплинути на зростання населення цих міст.

2.3. Оцінка взаємозалежності та впливу руху людських ресурсів з України на економічну стабільність країн ЄС (Іспанія, Італія, Польща, Німеччина) та України

Станом на листопад найбільшу кількість TPS надала Польща — майже 1,5 мільйона, Німеччина — понад 1 мільйон, Чехія — близько 450 тисяч. Також понад 100 тисяч українців зареєстровані в Італії, Іспанії, Болгарії, Великій Британії та Франції. Опитування REACH, проведене на кордоні з Польщею, показало, що основними факторами, які вплинули на вибір країни призначення, були: родина чи друзі в пункті призначення (39%), близькість до України (31%) та поради, отримані в пункті прийому (17%) Проте з часом макроекономічні умови та умови ринку праці можуть зіграти більш важливу роль у виборі країни мігрантами [44]. Згідно з опитуванням УВКБ ООН, 87% мігрантів – жінки з

дітьми, а 65% жінок – працездатного віку, віком від 18 до 59 років. Близько 70% опитаного плавучого населення отримали вищу освіту [44].

За оцінками Європейського інвестиційного банку, тотальна війна Росії проти України може знизити реальне приватне споживання в ЄС на 1,1% через канал інфляції, головним чином у країнах Центральної та Південно-Східної Європи [44]. Однак витрати іммігрантів підтримують приватне споживання в цих країнах.

Фактично витрати українців за кордоном у 2022 році зростуть більш ніж утричі – до 2 мільярдів доларів порівняно з попереднім роком. місяць. На початку тотальної війни більшість закордонних витрат здійснювалася шляхом списання коштів із заощаджень в українських банках за допомогою карткових платежів і зняття готівки з банків. але залишок коштів зменшився [44]. У перші місяці повної війни фізичні особи в українських банках обліковувалися лише на валютних рахунках, а залишки на гривневих рахунках зростали. Останнє, ймовірно, пов'язано зі значним збільшенням зарплат і чисельності військовослужбовців, а також виплат пораненим.

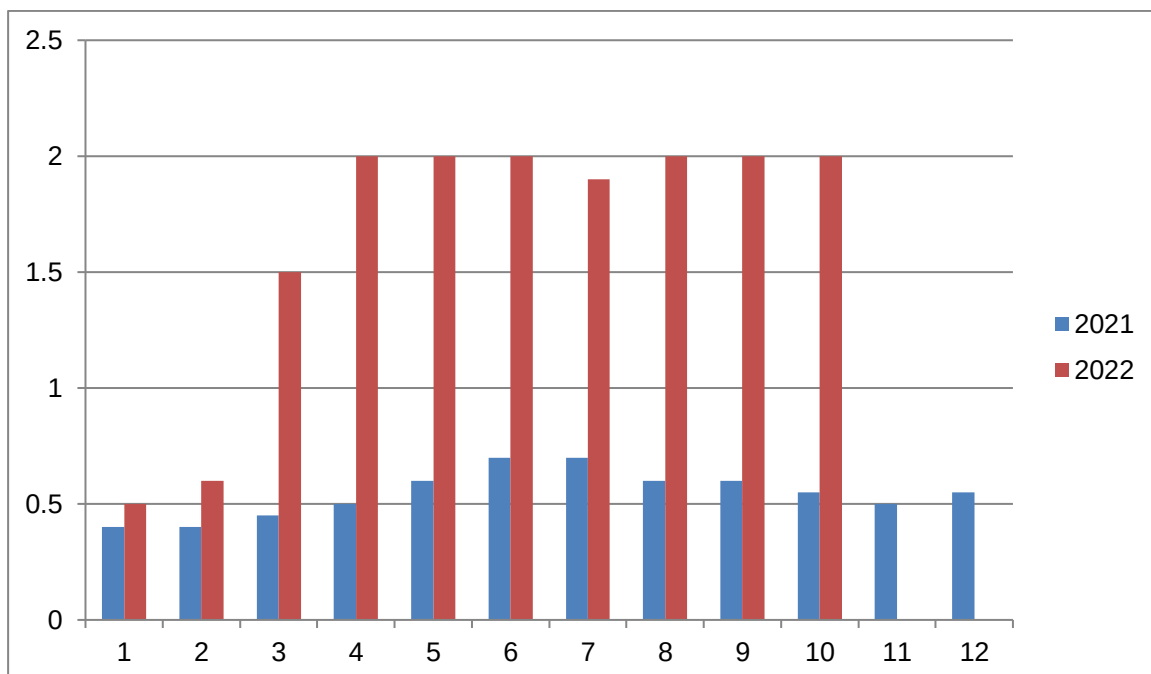

Рис.2.3. Імпорт послуг за статтею "подорожі", млрд. дол.

(Джерело: складено автором на основі [44])

У майбутньому середньомісячне зняття готівки різко знизиться: з 9,901 млрд. доларів США до 580 млн. доларів США в березні-червні. з липня по жовтень [44]. Це пов'язано з процесом оформлення та отримання соціальної допомоги в країнах-одержувачах, а також обмеженнями НБУ на виведення готівкової валюти за кордон, зокрема можливістю призупинення так званого «карткового туризму». Очікується, що найбільші обсяги готівки очікуються можна зняти в Польщі, але слід зазначити, що великі суми готівки були зняті до того, як інші країни, які межують з Україною, Словаччиною та Румунією, ввели валютні обмеження [44].

Із запровадженням обмежень на зняття коштів загальна кількість транзакцій із закордонними банківськими картками скоротилася. З іншого боку, обсяги торгівлі торговельною мережею скоротилися не так сильно. У результаті обсяг їхніх транзакцій досяг 770 мільйонів доларів з піку в травні. скоротилася до 560 мільйонів доларів. Найбільшими торговельними мережами, які очікували використовувати українські картки в жовтні, були Польща (28% від загальної кількості) та Німеччина (10%) [44].

Іншими джерелами витрат українців за кордоном є експорт готівки з України, програми державної підтримки та трудові доходи з приймаючих країн.

З активізацією працевлаштування українців за кордоном левову частку витрат на імміграцію почали визначати трудові доходи в країнах перебування. Витрати українських іммігрантів за кордоном є позитивним чинником для економіки країни перебування через стимулювання приватного споживання.

Деякі економісти відзначають значний вплив українців на роздрібні продажі. Таким чином українська імміграція призвела до короточасного сплеску роздрібної торгівлі та приватного споживання в Польщі та Естонії, але з червня їх обсяги повернулися до довоєнного рівня. Зокрема, Crédit Agricole визначила приплив українських іммігрантів як головний рушійний фактор прискорення роздрібних продажів у Польщі в березні, що компенсувало негативний вплив погіршення інфляції та довіри споживачів на витрати домогосподарств.

Це було особливо помітно в категоріях «Одяг та взуття» (41,9% р/р, порівняно з 2,6% р/р у лютому) та «Меблі, електроніка та побутова техніка» (2,8% р/р) зростання/р порівняно з -4,4% р/р у лютому) [44]. В інших країнах вплив української імміграції можна класифікувати як незначний через низьку кількість українських іммігрантів порівняно з населенням приймаючої країни (Німеччина) або високий рівень вартості життя (Німеччина, Чехія, Австрія, Франція, Швейцарія, Нідерланди, Великобританія).

Загалом дані досліджень про вплив української імміграції на економіку приймаючих країн дуже різняться та ґрунтуються на різних припущеннях, але всі приходять до одного висновку, що вплив є позитивним. Тому Strzelecki et al. Досліджено економічні наслідки української трудової міграції до Польщі з 2013 по 2018 роки [44]. Зростання робочої сили тоді становило близько 0,8% на рік, а внесок українських іммігрантів у щорічне зростання ВВП становив 0,5% [44]. Використовуючи розрахунки OECD щодо внеску українських іммігрантів у робочу силу європейських країн та оцінки Strzelecki et al. Щодо впливу української імміграції на зростання ВВП Польщі висувуються гіпотези щодо впливу української імміграції на економіку інших країн шляхом екстраполяції ефекту впливу та врахування кількості іммігрантів [44].

Травневе дослідження Oxford Economics дало більш консервативну оцінку. Таким чином, якби 650 000 українських іммігрантів залишилися в Польщі, робоча сила збільшилася б на 210 000 (1,2%) до 2030 року, а потенційний ВВП збільшився б на 1,2% порівняно з базовим прогнозом Oxford Economics [44]. І навпаки, приплив 1 мільйона іммігрантів додасть 370 000 осіб (2,1%) до робочої сили та 2,0% до потенційного ВВП до 2030 року[4]. У довгостроковій перспективі – до 2050 року – позитивний вплив збільшиться: потенційний ВВП перевищить базовий прогноз на 1,7% за першим сценарієм (+650 000 іммігрантів) і на 1,7% за другим сценарієм (+1 мільйон іммігрантів) [4]. До 2,9% Відповідно до звіту Deloitte, інтеграція українських вимушених іммігрантів у Польщі може призвести до додаткового збільшення ВВП Польщі на 0,2-3,5% на рік протягом перших п'яти років, залежно від якості

інтеграційної політики країни та сприятливих факторів, які підвищують гнучкість сексу-ринку праці та вирішують проблеми ринку житла [4].

Канц і Лекка підраховали, що приплив приблизно 2,3 мільйона мігрантів до ЄС за перші три роки (після значного скорочення новоприбулих) призвів до зростання ВВП з 0,2% у перший рік до 1,3% у 2040 році, за умови повної інтеграції. Крім того, довгострокові (понад дев'ять років) економічні вигоди від адаптації іммігрантів (соціальні виплати, мовне та професійне навчання) переважають короткострокові витрати на такі проекти [4].

За інших рівних умов експорт товарів і послуг в Естонії, Польщі та Чехії в 2026 році буде на 2,2-2,3% вищим, ніж у базовому варіанті без імміграції, і на 0,6-0,65% вищим у Німеччині. Дані опитування ООН показують, що жінки з дітьми становлять 87% від загальної вимушеної міграції, частка іммігрантів у віці 18-59 років, співвідношення дітей на одну жінку в Україні та рівень зайнятості мігрантів працездатного віку становить 70% від загальної кількості період були для оцінки. Вищенаведені частки також вважаються однаковими для всіх країн [4].

Незважаючи на позитивні наслідки імміграції, з нею також пов'язані проблеми. Витрати українських іммігрантів, таким чином, є ще одним фактором високої інфляції в ЄС, яка досягає максимуму за десятиліття у 2022 році через різке підвищення цін на енергоносії, особливо в Литві, Естонії, Латвії та Угорщині – понад 20% р/р, у Чехії та Польщі – близько 18% р/р, а в єврозоні – майже до 10% р/р [4]. Крім того, присутність українських іммігрантів також впливає на ринок нерухомості в країні перебування. Хоча лише чверть з них можуть орендувати самостійно, у багатьох містах ціни на оренду різко зросли. Так у квітні в Польщі вона була на 20% вищою, ніж на початку року. Схожі оцінки в Естонії.

Крім того, підтримка економічного зростання відобразиться на національному споживанні, особливо через витрати на освіту та охорону здоров'я, житло та громадську інфраструктуру. Водночас це посилить виклики державним фінансам цих країн. Найбільше навантаження ляже на сусідні

Україну та країни Балтії. Однак чистий фіскальний вплив на Європу в довгостроковій перспективі буде позитивним, оскільки українці активно інтегруються в європейський ринок праці [4].

Берд і Амаглобелі оцінюють короткостроковий фіскальний вплив української імміграції на економіку ЄС приблизно в 3-37 мільярдів євро, або 0,19-0,23% ВВП ЄС. У своїх розрахунках дослідники припустили вимушену міграцію від 4,1 до 5 мільйонів людей із вартістю 11 577 євро на душу населення (цифри ОЕСР за 2017 рік з поправкою на інфляцію). Зі свого боку Дарвас називає широкий діапазон — від 9000 до 25 000 євро (у цінах 2022 року) — державних витрат на одного мігранта на рік [4]. Якщо дві третини українців, які зараз зареєстровані в ЄС, потребуватимуть державної підтримки, загальні річні витрати становитимуть від 26,4 млрд до 73,3 млрд євро. Водночас найбільше навантаження ляже на сусідні Україну та країни Балтії [4].

За підрахунками ЄІБ, Латвія могла б витратити на адаптацію імміграції понад 9% ВВП, Естонія – понад 7% ВВП, Угорщина, Польща та Чехія – від 4% до 6% ВВП. Натомість IFW Kiel пропонує більш скромну оцінку: тільки в Польщі, Естонії та Чехії вартість може перевищити 1% ВВП. Ця розбіжність може бути пов'язана з різними оцінками кількості іммігрантів і суми, витраченої на душу населення (10 000 євро для ЄІБ і 6 000 для Кіля) [4].

Оцінка ЄІБ базується на припущенні про 3,5 мільйона вимушених мігрантів з України та вартість 10 000 євро на одного мігранта. 6-місячна оцінка IFW Kiel була подвоєна, щоб відобразити річну вартість переселення в 6000 євро [4].

Загалом, короткостроковий фіскальний вплив, імовірно, буде нижчим або вищим, ніж передбачалося раніше. З одного боку, менша кількість бюрократичних процедур, нижчі початкові витрати на переселення (завдяки приватній та волонтерській допомозі) та швидша інтеграція українців на ринки праці своїх країн допоможуть зменшити витрати для приймаючих країн [4]. З іншого боку, демографія імміграції (від 28% до 44% дітей у різних країнах) відрізняється від попередніх хвиль імміграції, тому витрати на освіту, охорону

здоров'я та адаптацію можуть суттєво зрости. Так, вартість початкової та середньої освіти для майже 560 тис. українських дітей, які перебувають у стані тимчасового захисту в Польщі, оцінюється в 2,2 млрд євро, або 0,34% ВВП (3932 євро на учня на рік) [4].

Крім того, на оплату медичних послуг може знадобитися додатково 1,5 млрд євро (0,23% ВВП) у Польщі та 850 млн євро (0,31% ВВП) у Чехії. Ці розрахунки використовували дані про кількість українців станом на липень 2022 року та не враховували потенційні специфічні медичні потреби іммігрантів [5].

Враховуючи значне збільшення фіскальних потреб, у квітні 2022 року Європейська рада законодавчо схвалила можливість перерозподілу до 17 мільярдів євро з інших фондів для допомоги країнам, які приймають українських іммігрантів [5]. Станом на 29 квітня Єврокомісія виділила 3,5 мільярда євро допомоги країнам-членам ЄС, причому найбільші асигнування отримали Польща (562 мільйони євро), Італія (452 мільйони євро) та Румунія (450 мільйонів євро). Оскільки українці активно інтегруються в європейські ринки праці, чистий фіскальний ефект в Європі буде позитивним у довгостроковій перспективі, згідно з оцінками МВФ. Яскравим прикладом такої інтеграції в ринок праці є сплата податків українськими іммігрантами в Польщі [5].

Зокрема, українці, які працюють у Польщі, заплатили 10 мільярдів злотих (2,4 мільярда доларів) податків з початку тотальної війни, за оцінками Центру досліджень міграції Варшавського університету, що перевищує надану допомогу, незважаючи на ці суми не враховують витрати на освіту та охорону здоров'я [5].

Інтеграція українських іммігрантів вплине на показники ринку праці в приймаючій країні. Географічна та культурна близькість України до Європи, присутність діаспори та тимчасовий захищений статус сприятимуть збільшенню вимушеної імміграції до робочої сили. Зокрема, Європейський центральний банк очікує, що в середньостроковій перспективі рівень зайнятості

українських іммігрантів шкільного віку становитиме від 25% до 55%. Тим часом робоча сила ЄС зросте на 0,2-0,8%, або на 0,3-1,3 млн осіб [5].

Хоча іммігранти створюють додаткові проблеми для державних фінансів у короткостроковій перспективі, вплив на бюджети та економічне зростання може бути позитивним для цих країн, якщо вони залишаться в приймаючих країнах більше ніж на кілька років і стануть активними учасниками ринку праці. ВПО, яким дозволено працювати та вільно пересуватися, поводитимуться як економічні мігранти, створюючи з часом відповідну додану вартість. І навпаки, нестача інвестицій приймаючої країни в людський капітал мігрантів на ранній стадії може призвести до вищих витрат у довгостроковій перспективі. У той же час, якщо іммігранти повернуться до країни походження після певної адаптації, вплив на економіку приймаючої країни буде досить негативним, оскільки в довгостроковій перспективі початкові витрати не можуть бути покриті доходом від роботи [5].

Процес інтеграції мігрантів на ринок праці приймаючої країни є тривалим і особливо важким на початку. Фактори, які перешкоджають участі в робочій силі, включають мовні бар'єри, невідповідність кваліфікації та/або потребу в підтвердженні, а також відсутність або труднощі з розміщенням у дитячих установах. З іншого боку, більшість українців приймають активну політику ринку праці, включаючи підтримку пошуку роботи, навчання та навчання дорослих, мовні курси тощо [5]. На прикладі Данії вони виявили, що вивчення данської має великий вплив на довгострокові доходи іммігрантів. Розрахункова чиста поточна вартість (NPV) навчання становила 40 100 доларів США порівняно з вартістю навчання (приблизно 2 800 доларів США на людину). 18 років у США, це більше ніж у 15 разів [5].

Географічна та культурна близькість України до Європи, присутність діаспори та тимчасовий захищений статус сприятимуть збільшенню вимушеної імміграції до робочої сили. Зокрема, робоча сила всіх країн ЄС разом узятих зросте на 0,5% до кінця 2022 року, що вдвічі більше, ніж під час попередньої хвилі імміграції в 2014-2017 роках, за даними ОЕСР. Очікується, що

найбільший вплив матимуть Чехія (2,2%), Польща (2,1%), Естонія (1,9%) і ряд інших країн (Угорщина, Латвія, Словаччина, Литва, Румунія) – від 1% до 1,5% [5]. Окремо зростання кількості робочих місць у ЄС загалом, ймовірно, становитиме 0,4%. Якщо середню кількість мігрантів у 2014-2017 роках становили молоді чоловіки з базовою освітою, то до 2022 року – жінки з вищою освітою, часто з дітьми [5]. Таким чином, імміграція може вплинути на інші частини ринку праці: робочі місця в сфері послуг будуть більш затребуваними, ніж фізична праця, особливо роботи на неповний робочий день з меншою кількістю нічних змін [7].

Через структурну нестачу робочої сили рівень безробіття серед довоєнних іммігрантів у основних європейських країнах (особливо в Польщі, Німеччині та Чехії) був нижчим за 3%, значно нижчим за середній показник по ЄС (6,2%) [7].

Хоча війна в Україні негативно вплинула на економічну діяльність через зростання цін, сильний ринок праці та дефіцит багатьох професій і галузей створюють можливості для українців. Зокрема, асоціації роботодавців у Польщі висловили впевненість, що зможуть найняти нових працівників. Враховуючи попит на робочу силу в ключових приймаючих країнах, ОЕСР оцінює, що наплив вимушеної міграції з України навряд чи матиме негативний вплив на зайнятість або заробітну плату місцевого населення.

Проте, незважаючи на досить оптимістичні оцінки країн, у яких проживають українці, наявні дані свідчать про те, що вимушені іммігранти помірно інтегровані у свої ринки праці. Таким чином, якщо 63 відсотки опитаних іммігрантів працювали в Україні до початку повномасштабного вторгнення, лише 28 відсотків були працевлаштовані у вересні. Понад 350 тисяч українців зареєструвалися на роботу в Німеччині в червні, але роботу знайшли менше 10% [7]. Згідно з опитуванням ifo, цей показник становить 22% [7]. У Франції через мовні бар'єри та відносно невелику кількість діаспори лише близько 15 відсотків іммігрантів працюють в Іспанії — 13 відсотків із 90 000 українців працездатного віку [7]. У Польщі, навпаки, 1,2 мільйона мігрантів

отримали номер соціального страхування, близько половини з яких знайшли роботу. Проте більшість із них працюють у сферах із нижчим рівнем оплати праці – логістиці, промисловості, сільському господарстві, будівництві, готельному бізнесі – хоча значна частина з них має вищу кваліфікацію.

Статистика зайнятості в країнах перебування українців починає відображати їхній вплив на ринок праці, але вона ще не становить загрози, йдеться в останньому звіті Міжнародної організації праці. У Німеччині, наприклад, включення іммігрантів з червня 2022 року цілком пояснює зростання безробіття, але ознак структурних змін на ринку праці немає. У Польщі, незважаючи на високий рівень імміграції, безробіття впало [7].

Таким чином, хоча приплив українських іммігрантів створює початкові виклики для приймаючих країн, економіка цих країн отримує більше переваг у середньостроковій та довгостроковій перспективі завдяки активній інтеграції українців на ринку праці та в суспільстві загалом.

Висновки до розділу 2

Отже, з другого розділу можна зробити наступні висновки:

1. Український ринок праці перебуває в досить депресивному стані до 24 лютого 2022 року, коли Росія повністю вторгнеться. Рівень безробіття у четвертому кварталі 2021 року – двозначний. Незважаючи на відносно низьку пропозицію робочої сили, яка скорочується, рівень безробіття ніколи не опускався нижче 7,5% за останні 5 років.

2. Підприємства східних і південних регіонів через війну були змушені перенести виробництво в безпечніші райони. У березні 2022 року Мінекономіки України запустило програму релокації для компаній у театрах. Станом на 28 травня 2022 року до західного регіону перебазовано понад 600 підприємств, 390 із них відновили роботу. Чим довше триватиме війна, тим більше підприємств доведеться переселяти. Для громад, які їх отримують, це

означатиме збільшення кількості робочих місць, особливо для внутрішньо переміщених осіб.

3. Хоча приплив українських іммігрантів створює початкові виклики для приймаючих країн, економіка цих країн отримує більше переваг у середньостроковій та довгостроковій перспективі завдяки активній інтеграції українців на ринку праці та в суспільстві загалом.

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ РУХУ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ З УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Рекомендації щодо подолання негативних соціально-економічних наслідків руху людських ресурсів з України під час війни для України та країн ЄС

З досвіду інших східноєвропейських країн, які нещодавно мали військові конфлікти, можна винести три важливі уроки для відновлення України [9].

Урок 1: Переміщення погіршує ефективність ринку праці. Війна в Боснії та Герцеговині була одним із найбільших конфліктів у Східній Європі в сучасній історії. З 1992 по 1995 рік 1,3 мільйона людей були переміщені, з яких більше 1,1 мільйона не повернулися на своє початкове місце проживання після конфлікту. Кондиліс проаналізував працевлаштування переміщених працівників і виявив, що вони мали менше шансів працювати, ніж ті, хто залишився. У той час як серед чоловіків-переміщених осіб рівень безробіття вищий, жінки-переміщені особи частіше залишають робочу силу. Цей результат є дещо несподіваним, оскільки більшість найкращих кваліфікованих робітників і тих, хто був здоровішим, покинули країну, коли почалася війна [9].

Дослідження впливу війни в Косово на ринок праці проливає світло на механізми, за допомогою яких післявоєнне переміщення згубно впливає на показники ринку праці. Після повернення переміщених осіб 269 Слід підкреслити, що охоплення вакансій є обмеженим, а частка тих, хто шукає роботу, вимірюється на основі суб'єктивних вимог, а не реальних трудових контрактів [9].

У аграрних економіках, де сільськогосподарські навички відіграють важливу роль, втрата активів (наприклад, землі, худоби), а також втрата соціальних зв'язків на неофіційному ринку праці можуть зменшити ймовірність знайти роботу порівняно з тими, хто залишився. Проте невдовзі після

повернення додому переміщені чоловіки та жінки залишають сільське господарство та шукають роботу переважно на будівництві та в державному управлінні [9].

Серйозною проблемою післявоєнного періоду було безробіття серед молоді. Фарес і Тіонгсон досліджують безробіття серед молоді та його довгостроковий вплив на молодь у Боснії та Герцеговині, 2001-2004. Вони виявили, що рівень безробіття серед молоді майже вдвічі перевищує середній показник по країні, і що молоді працівники з більшою ймовірністю залишатимуться економічно активними або безробітними і менш схильні до вступу на робочу силу за інших рівних умов [9]. Крім того, для людей будь-якого віку початкове безробіття або економічна пасивність можуть мати довгострокові негативні наслідки для доходів і зайнятості. Хоча вища освіта, як правило, асоціюється з більш сприятливими результатами на ринку праці, безробіття має більший негативний вплив на більш освічених працівників.

Міжкраїновий аналіз, проведений Івлесом і Велізіотісом, підтверджує, що індивідуальні умови на ринку праці значно погіршуються в результаті вимушеного переміщення: люди, які втекли від конфлікту 10-15 років тому, частіше залишаються безробітними назавжди, нещодавно безробітними або неофіційно зайнятими [9]. Ті, хто постраждав від конфлікту, як переміщені, так і не переміщені особи, з більшою ймовірністю будуть продовжувати освіту та навчання. Ці результати неоднозначні для різних груп населення: переміщені жінки постійно перебувають у несприятливому становищі на ринку праці порівняно з переміщеними чоловіками, а ті молодші вікові групи (18-34 роки), які постраждали від конфлікту, особливо прагнуть додаткової освіти та навчання. Загалом їхні результати підкреслюють довготривалу вразливість вимушено переміщених осіб [9].

Особливу групу становлять внутрішньо переміщені особи (ВПО). Торосян, Пігнаті та Обрізан проаналізували приклад Грузії, де Санч-Марітан і Ведрін показали, що в Боснії та Герцеговині спричинене конфліктом переміщення фермерських домогосподарств мало значний вплив на

впровадження нових сільськогосподарських технологій: переміщені працівники були більш ймовірними, ніж продовження використання добрив, а працівники, які займаються пестицидами, ще менш ймовірні. Автори обговорюють два можливі механізми, що пов'язують примусове переміщення з впровадженням технологій [9]. По-перше, це такі поведінкові фактори, як уникнення ризику. По-друге, це вплив війни на систему прав землекористування. Переміщені особи опиняються в «інституційній пастці бідності», оскільки їхнє повернення загрожує єдності нових територій за етнічною ознакою.

Їхнє майбутнє дуже невизначене, оскільки, з одного боку, вони не мають права власності на землю, яку обробляють, а з іншого боку, вони не можуть повернутися до своєї первісної власності. Такі правові рамки створюють правову незахищеність і перешкоджають законним інвестиціям [9].

Умови на ринку праці для внутрішньо переміщених осіб значно гірші, ніж для місцевих жителів. ВПО мали на 3,9-11,2 відсотка менше шансів бути економічно активними залежно від періоду та тривалості статусу ВПО. ВПО також мали на 11,6% більше шансів бути безробітними, навіть після 20 років вимушеного переміщення [9]. Особи, які проживали в певному населеному пункті більше п'яти років (тривале переміщення), постійно отримували нижчу заробітну плату, ніж місцеві жителі з аналогічною кваліфікацією, і розрив з часом збільшувався, досягаючи 11 відсотків в останній аналізований період.

Отже, без активної політики, спрямованої на підтримку працевлаштування ВПО, їхнє становище на ринку праці залишатиметься несприятливим у довгостроковій перспективі. В українському контексті Вахітова та Яворський у дослідженні Луганської та Донецької областей після 2014 року підтвердили, що переміщення було пов'язане з великим розривом у зайнятості між чоловіками та жінками [9]. Після врахування особистих характеристик, структури домогосподарства, місця розташування, нетрудового доходу та ендегенності переїзду, вони виявили, що голови домогосподарств, які переселяються, мають на 20 відсотків менше шансів бути зайнятими через два роки після переїзду.

Огляд літератури щодо допомоги біженцям та ВПО у працевлаштуванні, проведений Шюттлером і Кероном, виявив такі проблеми: втрата активів і розлука з родинами; відсутність навичок, необхідних на ринках праці в приймаючій країні; вплив вимушеного переміщення на здоров'я та економічну поведінку (в перспективі) прагнення, ставлення до ризику та часові горизонти), їх правовий статус, відсутність соціальних зв'язків та дискримінації, а також висока ймовірність надлишку пропозиції на ринку праці призначення. Вони відзначили важливість комплексної оцінки пропозиції та попиту на ринку праці, включно з правовим статусом ВПО та їхніми очікуваннями та прагненнями, перш ніж планувати будь-які дії [9].

Компенсація за втрачене майно шляхом виплат готівкою є особливо важливою разом з іншими заходами, спрямованими на вирішення конкретних проблем, з якими стикаються біженці та ВПО. Зміна тривалості та способу надання права на працю, дозвіл на проживання та свободу пересування має важливі наслідки для позиції особи на ринку праці. Інтенсивні консультації та індивідуальний підхід дуже ефективно допомагають знайти роботу [8].

Урок 2: Війна завдає величезної шкоди людському капіталу. Інтенсивність війни має величезний і тривалий вплив на рівень освіти. Сві виявив, що в контексті громадянської війни в Боснії та Герцеговині з 1992 по 1995 рік ті, хто пережив більш інтенсивну війну, мали меншу ймовірність отримати середню освіту (але не початкову). Цей ефект набагато сильніший для чоловіків, ніж для жінок. Чоловіки-призовники мали гірші показники фізичного та психічного здоров'я порівняно з жінками та немобілізованими чоловіками, що свідчить про те, що військова служба може відігравати важливу роль [8].

Використовуючи той самий конфлікт як приклад, Едель досліджує вплив на інвестиції в освіту дітей через роки після вимушеної міграції батьків. Переміщені батьки витрачають на 20-30% менше на початкову та середню освіту своїх дітей, ніж сім'ї, яким не доводиться переїжджати через війну. Це також стосується одноразових витрат, таких як підручники, канцтовари та навчання в середній школі [8]. Різниця в доходах і наявності товарів тривалого

користування пояснює до однієї третини спостережуваної різниці у витратах. Можливі пояснення нижчих витрат на освіту серед переміщених батьків включають зміну пріоритетів через досвід насильства, підвищену невпевненість у майбутньому та фінансові обмеження.

Подібним чином Ефендік, Ковач і Шапіро виявили, що люди, які більше постраждали від конфлікту, систематично мали нижчий освітній рівень і дохід протягом двох десятиліть після війни. Їхні дослідження також показали, що ті, хто покинув країну і пізніше повернувся, мали значно вищі доходи та рівень освіти, ніж ті, хто не виїжджав [8]. Навпаки, рівень освіти чи доходів внутрішніх мігрантів не відрізнявся від тих, хто залишився жити протягом усього конфлікту. Люди, які емігрують, отримують більше можливостей навчання та роботи.

Проте, якщо відокремити добровільних мігрантів від вимушених, то останні мають нижчий рівень доходу та нижчий рівень освіти. Тому додаткова освіта та можливості ринку праці за кордоном не можуть повністю компенсувати негативний вплив вимушеного переміщення.

Інші історичні події також задокументували негативний вплив війни на освіту. За словами Ічіно та Вінтер-Ебмера, важливою складовою довгострокових наслідків війни є втрата людського капіталу серед дітей, які отримують неякісну освіту [8]. У контексті Другої світової війни австрійці та німці у віці до 10 років під час конфлікту або брали безпосередню участь через своїх батьків були менш освіченими, ніж їхні однолітки з мирної Швейцарії та Швеції ще гірше. Їхня заробітна плата була значно нижчою протягом 40 років після війни, що можна пояснити втратою освіти внаслідок конфлікту, що означає серйозні наслідки для втрати ВВП [8].

Урок 3: Конфлікт має довгостроковий вплив як на фізичне, так і на психічне здоров'я. Зіліч проаналізувала наслідки для здоров'я жінок примусового переміщення цивільного населення під час сербсько-хорватського конфлікту 1991-1995 років [8]. За цей період чверть хорватської території була окупована, 22 000 людей були вбиті і понад 500 000 були переміщені [8].

Не дивно, що дані підтверджують негативний вплив переміщення на виміряні та за власними оцінками аспекти здоров'я. Що стосується неспостережуваного здоров'я, спостерігалася позитивна тенденція до переміщення: люди з меншими проблемами зі здоров'ям (залежно від віку та рівня освіти) з більшою ймовірністю мігрували, коли зіткнулися зі збройним конфліктом.

Вивчаючи конфлікт 1992-1995 рр. у Боснії та Герцеговині, Шемякіна та Планьол виявили, що індивідуальна травма, пов'язана з війною, мала негативний, значний і тривалий вплив на індивідуальний добробут (особливо для тих, хто переміщений через війну), тоді як Братті, Мендола та Міранда показали, що через шість років після конфлікту люди, травмовані війною, на 60% частіше зазнавали ризику депресії та мали гірші умови на ринку праці [8].

В українському контексті Купе та Обрізан досліджували, як війна впливає на добробут, і виявили значне зниження загального добробуту, але лише в районах, які безпосередньо постраждали від війни, зі зниженням приблизно пропорційно втраті добробуту, яку зазнали відносно заможні люди [8]. Осійчук і Шепотило порівняли вплив конфлікту на цивільних осіб, які проживають за межами зони конфлікту, і виявили, що між 2012 і 2016 роками конфлікт у Росії та Україні значно послабив фінансові умови, в основному через очікуване погіршення, ефект, який корелював із відстанню. Обернено пропорційно регіональних конфліктів, їх аналіз також показує, що хронічні захворювання в Україні зростають у довгостроковій перспективі, тоді як психічне здоров'я зазнало негативного впливу в обох країнах на ранніх етапах війни. Проте в Росії цей ефект значний лише на кордоні зони конфлікту, тоді як в Україні він значний і на територіях, віддалених від зони конфлікту [8].

Ці висновки узгоджуються з дослідженнями інших великих збройних конфліктів. Кестерніч, Сіфлінгер, Сміт і Вінтер досліджують довгострокові наслідки Другої світової війни для соціально-економічного статусу та здоров'я літніх європейців. Вплив війни, і, що важливіше, її вплив на індивідуальний рівень, негативно позначився на добробуті та здоров'ї людей похилого віку:

збільшився ймовірність діабету, депресії та, меншою мірою, хвороб серця, тому ті особи, які пережили війну чи бойові дії, мають значно нижчу здорову самооцінку в дорослому віці. Досвід війни також пов'язаний із нижчою освітою та нижчою задоволеністю життям, а жінки рідше виходять заміж [8].

Інші уроки. Іншим важливим каналом, через який конфлікти впливають на ефективність ринку праці, є їх довгостроковий вплив на ефективність фірми та місцевий економічний розвиток. На прикладі російсько-грузинської війни в серпні 2008 р. Петракко та Швайгер досліджують короткострокові наслідки збройного конфлікту для діяльності фірм та їх сприйняття бізнес-середовища. Незважаючи на свою відносно коротку тривалість, збройний конфлікт мав значний негативний вплив принаймні на експорт, продажі та зайнятість деяких компаній [8].

Сприйняття кількох перешкод у бізнес-середовищі також вплинуло, хоча і не обов'язково негативно. Молоді компанії відчують згубні наслідки, які можуть призвести до їх передчасного закриття. Малому та молодому бізнесу важче долати наслідки збройного конфлікту, ніж великим та відомим фірмам: у перших менше постачальників та клієнтів, менше досвіду роботи в несприятливих бізнес-середовищах і вони можуть не розуміти заходів інституційної підтримки [8].

Для інституційної довіри Алачевич і Зейчіровіч досліджують вплив насильства проти цивільних осіб на голосування, використовуючи дані виборів у Боснії та Герцеговині з 1990 по 2014 роки, враховуючи варіації. Стосовно впливу війни на подальший економічний розвиток варто цитувати Мігеля і Роланда з деяким оптимізмом [8].

Вони вивчали вплив американської бомбардування В'єтнаму (найінтенсивніша бомбардування у військовій історії з величезними гуманітарними втратами). Порівняння територій, які зазнали інтенсивних бомбардувань, з іншими територіями на основі місцевих демографічних і географічних характеристик і використання методу інструментальної змінної (IV) 17-градусної паралельної відстані від DMZ, вплив бомбардувань США на

місцеві рівні бідності, рівні споживання, інфраструктуру, грамотність чи щільність населення до 2002 року [8].

Це показує, що навіть найсильніші бомбардування в історії людства не створили пастки бідності у В'єтнамі, ситуації, в якій бідні не можуть уникнути бідності. Однак, за словами Дейла та Квірубіна, бомбардування посилювало військову та політичну активність комуністичного повстанського руху, послабило місцеве управління, погіршило ставлення до влади США та Південного В'єтнаму та зменшило участь некомуністичних громадян.

3.2. Концепція повернення людських ресурсів до ринку праці України

Переважає більшість дорослих біженців (70%) мають вищу освіту. Цей показник значно перевищує частку населення з вищою освітою в Україні (29%) та Європейському Союзі (33%) [20].

З одного боку, біженцям буде легше знайти роботу в ЄС, з іншого – це може призвести до дефіциту висококваліфікованих спеціалістів в Україні.

Найбільше українських біженців у Польщі (38%), Німеччині (20%), Чехії (12%) та Італії (6%). У цих країнах їм може бути надано тимчасовий захищений статус, який дає їм право на проживання, роботу та доступ до системи охорони здоров'я та освіти [20].

Проте кожна держава самостійно вирішує, які соціальні пільги та пільги надавати українцям та як адаптувати їх до суспільного життя.

Найщедріша соціальна допомога в Німеччині: там українці можуть отримувати щомісячну допомогу по безробіттю (близько 400 євро), додаткові виплати на дітей (285-376 євро на місяць, залежно від віку дітей) та субсидії на оренду житла [20].

У Польщі єдина регулярна допомога, яку біженці можуть отримати – це допомога на дітей (близько 100 євро на місяць).

У Чехії українці отримують лише одноразову допомогу (близько 200 євро). В Італії допомога становить 300 євро на місяць, виплачується трьома частинами.

Через це 56% українців у Польщі та 50% українців в Італії не мають коштів для задоволення своїх базових потреб. У Німеччині 76% українців заробляють достатньо, щоб задовольнити основні потреби, а 14% ні від чого не відмовилися б [20].

Різна політика в різних країнах призводить до різної адаптації українців до ринку праці. Лише 15% біженців працюють у Німеччині та 12% в Італії. У Польщі знайшли роботу 41% українців, у Чехії – 47% [20].

У Німеччині низьку частку працевлаштованих біженців пов'язують з державною політикою: українців перед пошуком роботи заохочують пройти мовні курси.

В Італії цей показник асоціюється з високим рівнем безробіття та необхідністю надання документів, що підтверджують знання мови та кваліфікацію.

50% українців «однозначно планують» повернутися додому і 24% «цілком планують». Але чим довше тривала війна, тим більше людей пристосовувалися до життя за кордоном і не поверталися в Україну [20].

Головною мотивацією повернення було можливе закінчення війни (51%), відсутність боїв і авіаударів на рідній території (34%).

Важливі й економічні фактори: шанси знайти в Україні добре оплачувану роботу (28%) і вищий рівень життя (20%).

Водночас дорослі біженці, ймовірно, повернуться в Україну, а їхні діти старшого шкільного віку залишаться за кордоном.

Загалом 40% біженців хочуть, щоб їхні діти навчалися за кордоном.

Демографічна ситуація в Україні була складною ще до війни: населення старіло, смертність перевищувала народжуваність.

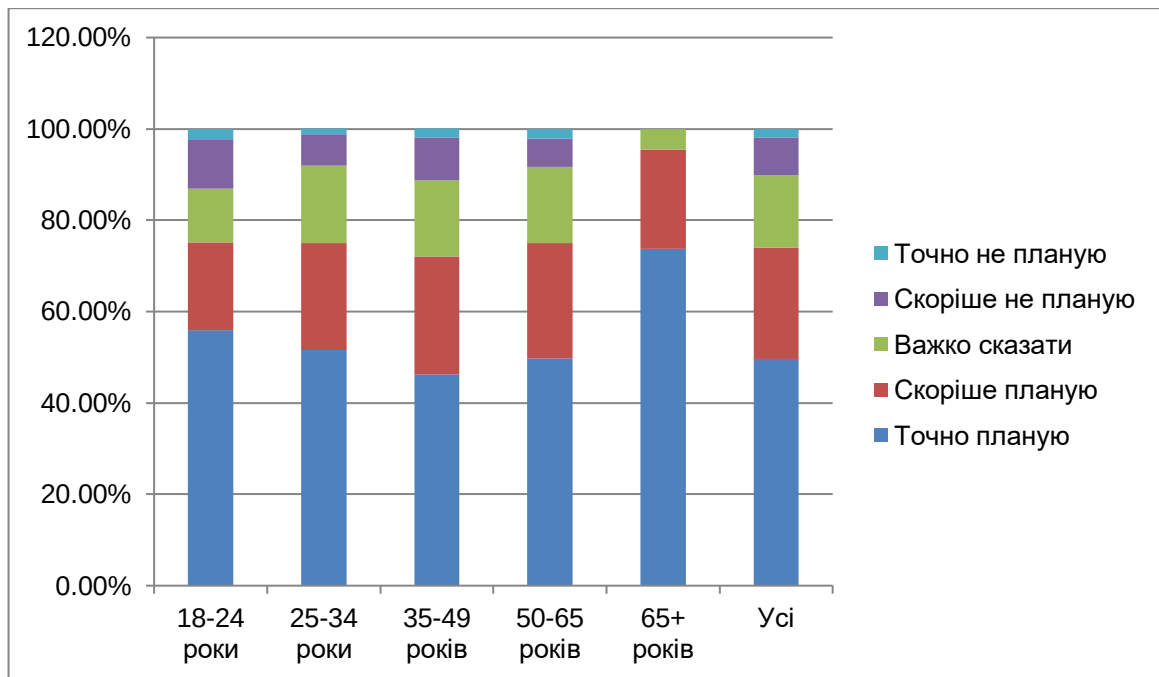

Рис.3.1. Чи плануєте Ви повернутися до України?

(Джерело: складено на основі [20])

Велика кількість високоосвічених біженців та їхніх дітей не можуть повернутися, що становить серйозну загрозу для економіки [47].

За оцінками експертів, які проводили опитування, щорічні втрати української економіки від неповернення біженців сягатимуть від 2,6% до 7,7% довоєнного ВВП [47]. Щоб повернути після війни якомога більше українців, необхідно зробити наступні кроки.

Перший – працювати з країнами ЄС, щоб допомогти українцям повернутися додому. Київ має переконати європейських партнерів, що повернення біженців є ще однією формою допомоги для країни [47].

Чим більше людей повернеться, тим швидше розвиватиметься економіка. Це також сприяло б безпеці Європи і означало, що ЄС мав би менше витратити на відновлення України.

По-друге, швидкими темпами просувалася післявоєнна відбудова постраждалих від лиха районів. Людям, які залишають знищені Росією міста, нікуди подітися. Навіть якби їхній будинок уцілів, відсутність інфраструктури зробила б місто непридатним для життя. Тож швидка та прозора реконструкція має допомогти українцям повернутися додому [47].

Третій – надання допомоги біженцям у зоні лиха під час реконструкції зони лиха. Опитування показують, що українці навіть готові повертатися в інші регіони, якщо отримають підтримку: гроші чи субсидію на житло в безпечніших районах.

Четвертий – допомогти знайти роботу та курси перекваліфікації в безпечніших районах. Шанс знайти добре оплачувану роботу в Україні є важливою мотивацією повернутися додому [47]. Для цього державні органи, такі як Служба зайнятості та інституції ЄС, можуть фінансувати курси перепідготовки у відносно безпечних регіонах України.

П'ятий – відкриття ринку праці ЄС для українців після війни. Це означатиме, що українцям, які покинули ЄС через війну, не потрібно буде мати посвідки на проживання в ЄС [47].

Знаючи, що вони можуть повернутися до ЄС у будь-який момент, ці люди будуть більш схильні повернутися в Україну.

Висновки до розділу 3

Отже, з третього розділу можна зробити наступні висновки:

1. В українському контексті Купе та Обрізан досліджували, як війна впливає на добробут, і виявили значне зниження загального добробуту, але лише в районах, які безпосередньо постраждали від війни, зі зниженням приблизно пропорційно втраті добробуту, яку зазнали відносно заможні люди. Збідніла. Осійчук і Шепотило порівняли вплив конфлікту на цивільних осіб, які проживають за межами зони конфлікту, і виявили, що між 2012 і 2016 роками конфлікт у Росії та Україні значно послабив фінансові умови, в основному через очікуване погіршення, ефект, який корелював із відстанню. Обернено пропорційно регіональних конфліктів, їх аналіз також показує, що хронічні захворювання в Україні зростають у довгостроковій перспективі, тоді як психічне здоров'я зазнало негативного впливу в обох країнах на ранніх етапах

війни. Проте в Росії цей ефект значний лише на кордоні зони конфлікту, тоді як в Україні він значний і на територіях, віддалених від зони конфлікту.

2.Щоб повернути після війни якомога більше українців, необхідно зробити наступні кроки: працювати з країнами ЄС, щоб допомогти українцям повернутися додому; швидкими темпами просувалася післявоєнна відбудова постраждалих від лиха районів; надання допомоги біженцям у зоні лиха під час реконструкції зони лиха; допомога знайти роботу та курси перекваліфікації в безпечніших районах; відкриття ринку праці ЄС для українців після війни.

Знаючи, що вони можуть повернутися до ЄС у будь-який момент, ці люди будуть більш схильні повернутися в Україну.

ВИСНОВКИ

В кваліфікаційній роботі було розглянуто тему «Рух людських ресурсів та економічні наслідки війни в Україні для України та країн ЄС» та зроблено наступні висновки:

1. Людські ресурси є найбільш особливими і важливими ресурсами серед усіх видів економічних ресурсів. Як чинник економічного розвитку під людськими ресурсами розуміють працівників, які володіють певними професійними навичками та знаннями і можуть їх використовувати в процесі праці.

В Україні пенсійний вік однаковий для чоловіків і жінок – 60 років. І середня тривалість життя різна: 68 років у чоловіків і майже 78 років у жінок.

2. Значна частина громадян України перебуває за кордоном, тому представники української влади системно не займаються проблемами масової трудової міграції. Зокрема, досі не розроблено науково та геополітично обґрунтованої стратегії роботи з українцями за кордоном.

3. Через нагальну потребу в дешевій робочій силі в інших країнах та бюрократичну тяганину імміграції, відсутність реальних показників імміграції та тенденція двостороннього аспекту нелегального працевлаштування становлять основну проблему у визначенні кількості українських трудових іммігрантів і роблять на шлях до ефективної реалізації імміграційної політики.

Беручи до уваги ці показники, можна стверджувати, що офіційні цифри не відповідають дійсності, оскільки не враховують повної картини імміграційного процесу через проблеми з аналізом їх масштабів.

4. Умови життя по всій Україні зараз надзвичайно важкі, людям доводиться багато працювати, щоб зберегти роботу, щоб прогодувати себе та свої сім'ї, а тим, хто втратив роботу, доводиться ще й боротися, щоб її знайти.

Після перемоги національна економіка відновиться, будуть створені нові робочі місця, які відповідатимуть кваліфікації та бажаному рівню заробітної плати.

5.Український ринок праці перебуває в досить депресивному стані до 24 лютого 2022 року, коли Росія повністю вторгнеться. Рівень безробіття у четвертому кварталі 2021 року – двозначний. Незважаючи на відносно низьку пропозицію робочої сили, яка скорочується, рівень безробіття ніколи не опускався нижче 7,5% за останні 5 років.

6.Підприємства східних і південних регіонів через війну були змушені перенести виробництво в безпечніші райони. У березні 2022 року Мінекономіки України запустило програму релокації для компаній у театрах. Станом на 28 травня 2022 року до західного регіону перебазовано понад 600 підприємств, 390 із них відновили роботу. Чим довше триватиме війна, тим більше підприємств доведеться переселяти. Для громад, які їх отримають, це означатиме збільшення кількості робочих місць, особливо для внутрішньо переміщених осіб.

7.Хоча приплив українських іммігрантів створює початкові виклики для приймаючих країн, економіка цих країн отримує більше переваг у середньостроковій та довгостроковій перспективі завдяки активній інтеграції українців на ринку праці та в суспільстві загалом.

8.В українському контексті Купе та Обрізан досліджували, як війна впливає на добробут, і виявили значне зниження загального добробуту, але лише в районах, які безпосередньо постраждали від війни, зі зниженням приблизно пропорційно втраті добробуту, яку зазнали відносно заможні люди. Збідніла. Осійчук і Шепотило порівняли вплив конфлікту на цивільних осіб, які проживають за межами зони конфлікту, і виявили, що між 2012 і 2016 роками конфлікт у Росії та Україні значно послабив фінансові умови, в основному через очікуване погіршення, ефект, який корелював із відстанню. Обернено пропорційно регіональних конфліктів, їх аналіз також показує, що хронічні захворювання в Україні зростають у довгостроковій перспективі, тоді як психічне здоров'я зазнало негативного впливу в обох країнах на ранніх етапах війни. Проте в Росії цей ефект значний лише на кордоні зони конфлікту, тоді як в Україні він значний і на територіях, віддалених від зони конфлікту.

9.Щоб повернути після війни якомога більше українців, необхідно зробити наступні кроки: працювати з країнами ЄС, щоб допомогти українцям повернутися додому; швидкими темпами просувалася післявоєнна відбудова постраждалих від лиха районів; надання допомоги біженцям у зоні лиха під час реконструкції зони лиха; допомога знайти роботу та курси перекваліфікації в безпечніших районах; відкриття ринку праці ЄС для українців після війни.

Знаючи, що вони можуть повернутися до ЄС у будь-який момент, ці люди будуть більш схильні повернутися в Україну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. "Кризові явища в євроні та їх вплив на політичні трансформації в ЄС". Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/krizovi-yavischa-v-evrozoni-ta-ikh-vpliv-na-politichni>
2. "Хто чекає, що дадуть гроші, той - ідіот". Що буде з економікою України після спецоперації. URL: <https://rtvi.com/stories/kto-zhdet-hto-dadut-dengi-tot-idiot-hto-budet-s-ekonomikoy-ukrainy-posle-spetsoperatsii/> (дата звернення: 01.06.2022)
3. Ahmed Hassan Majhool Al-Hasnawi. (2022). The Russian-Ukrainian war and its implications for international security: a geopolitical vision. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 9, 177–192.
4. Arvind Gupta. Economic Dimensions of Russia-Ukraine War. 25.06.2022. URL: <https://www.vifindia.org/article/2022/june/25/economic-dimensions-of-russia-ukraine-war>
5. Chamber of Commerce in Ukraine and Citi Ukraine. URL: <https://chamber.ua/news/90-of-businesses-forecast-upbeat-financial-health-of-their-companies-at-the-end-of-2021-new-survey-by-the-american-chamber-of-commerce-in-ukraine-and-citi-ukraine>.
6. Demedziuk, S. (2017). The new dimension of war – the Ukraine conflict. *Security and Defence Quarterly*, 14(1), 91–109. URL: <https://doi.org/10.35467/sdq/105406>
7. Poland – Ukraine Displacement. Displacement and Intentions Survey. 19 March 2022. MOM. 2022. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine/>
8. Ratten, V. (2023). The Ukraine/Russia conflict: Geopolitical and international business strategies. *Thunderbird International Business Review*, 65(2), 265–271. URL: <https://doi.org/10.1002/tie.22319>
9. Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 4 (29 April – 3 May 2022). IMO. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine/>

10. Бізнес-лідери дещо погіршили оцінку інвестклімату в Україні. URL: Опитування ЕВА, 14 грудня 2021р., <https://eba.com.ua/biznes-lidery-deshho-pogirshly-otsinku-investklimatu-v-ukrayini-opytuvannya-eva>.
11. ВВП України чекає на іспит на міцність? Як відреагує економіка на довгу війну із РФ. URL: <https://economics.segodnya.ua/economics/enews/vvp-ukrainy-zhdet-ekzamen-na-prochnost-kak-otreagiruuet-ekonomika-na-dolguyu-voynu-s-rf-1621201.html> (дата звернення: 01.06.2022)
12. Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня — 10 червня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznia-10-cherhvnya-2022/>
13. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики: Доповідь НАНУ. 2015. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2015/2015_mono_Strategiya.pdf
14. Війна в Україні – серйозний відкат у відновленні економіки Європи. URL: <https://www.imf.org/ru/News/Articles/2022/04/22/blog042222-eureo-war-in-ukraine-is-serious-setback-to-europe-economic-recovery> (дата звернення: 01.06.2022)
15. Втрати економіки України. КШЕ. 27.05.2022. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-sumapryamih-zbitkiv-infrastrukturi-vzhe-perevishhuye-105-5-mlrd/>
16. Городніченко Ю. Відбудова України: принципи та політика. 2022, с.100-200
17. Грішнова О. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ : Знання, 2001. 254 с.
18. Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни. СГ «Рейтинг». 2022. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/>
19. Для бізнесу в Україні на період війни зменшать податки: проект узгоджений податковим комітетом. URL: https://biz.ligazakon.net/ru/news/209950_dlya-biznesa-v-ukraine-na-period-voyny-

umenshat-nalogi-proekt-soglasovan-nalogovym-komitetom (дата звернення: 22.05.2022)

20. Дорога домой. Как вернуть в Украину беженцев из-за рубежа. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/doroga-domoy-vernut-ukrainu-bezhentsev-rubezha-1655823664.html>

21. ЄБРР погіршив прогноз падіння економіки України у 2022 році та покращив – у наступному. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2022/05/10/686854/> (дата звернення: 01.06.2022)

22. Зазуляк З. Американська ідентичність: глобальний вимір. *Гуманітарні візії*. 2016. Вип. 2 (2). С. 19-23.

23. Згуровський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку. *Дзеркало тижня*. № 19. 2006.

24. IV Всеукраїнська науково-практична конференція "Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри". 30.10.2022. URL: <https://ipiend.gov.ua/novyny/iv-vseukrainska-naukovo-praktychnakonferentsiia-politychni-protsesy-suchasnosti-hlobalnyj-ta-rehionalnyj-vymiry/?print=Y>

25. IT army of Ukraine. 2022. URL: <https://itarmy.com.ua/>

26. Левчук О.В., Кузьміч І.І. Військово-економічні аспекти застосування людського капіталу: проблеми та шляхи оптимізації. *Економіка та суспільство*. 2017. № 12. С. 110–116.

27. Лібанова Е. Війна з Росією: як дати роботу біженцям і що робити після. *Дзеркало тижня*. 16.03.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vijna-z-rosijeju-jak-dati-robotu-bizhentsjam-i-shcho-robiti-pislja.html>

28. Мацієвський Ю.В. Внутрішній конфлікт чи прихована агресія: академічна дискусія і експертні оцінки війни на Донбасі. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 55–68.

29. Міграційна криза – масштаб, економічні наслідки і шляхи подолання. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/2/7361562/>

30. Освіта на окупованих територіях України. CEDOS. 2022. URL: <https://cedos.org.ua/researches/osvita-naokupovanyh-terytoriyah-ukrayiny-24-lyutogo-30-kvitnya-2022/>
31. Основні показники ринку праці [2000–2013]. Держслужба статистики України. 2022. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
32. Оцінка Світового банку станом на 1 червня 2022р. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099545009082226957/>
33. Оцінка Уряду України, представлена на конференції в Лугано (Швейцарія). URL: <https://speka.media/vidbudova-ukrayini/idnovlennya-ukrayini-kostuvatime-750-mlrd-dol-uryad-predstaviv-svoyu-programu-py18or>.
34. Панасенко Г. С., Ковальчук С. Є. Геоконфліктне положення України: сусідський рівень. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм"*. 2019. Вип.10. С. 36–40.
35. Підтримка під час війни: новий сервіс на порталі Дія. URL: https://buh.ligazakon.net/ua/news/210210_podderzhka-biznesa-vo-vremya-voyny-novyy-servis-na-portale-dya (дата звернення: 22.05.2022)
36. Потрібні будуть руки. Які галузі економіки активно розвиватимуться в Україні після війни. URL: <https://economics.segodnya.ua/economics/enews/kogda-zakonchitsya-voyna-kakie-otrasli-ukrainskoy-ekonomiki-stanut-samymi-perspektivnymi-1608378.html> (дата звернення: 01.06.2022)
37. Робоча сила за статтю, типом місцевості та віковими групами [2019–2021]. Держслужба статистики України. 2022. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
38. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій (Аналітична доповідь Центру Разумкова). *Безпека і оборона*. 2014. № 5–6 (148–149). С. 2–39.
39. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.

40. Скільки живуть і коли виходять на пенсію громадяни різних країн. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/28/infografika/suspilstvo/skilky-zhyvut-koly-vykhodyat-pensiyu-hromadyany-riznyx-krayin>

41. Скільки коштуватиме відновлення України: дослідження. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/skilki-koshtuvatime-vidnovlennya-ukrajini-prognoz-naukovciv-provid-nih-universitetiv-844842.html> (дата звернення: 22.05.2022)

42. Стратегічна ціна російської агресії для економіки України / за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2022. 67 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-03/ad-5-03-2022_0.pdf

43. США внесли 500 млн доларів до багатостороннього донорського трастового фонду Світового банку для сприяння стабільній діяльності уряду України. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/united-states-contributes-500-million-to-world-bank-multi-donor-trust-fund-to-help-government-of-ukraine-sustain-operations/> (дата звернення: 22.05.2022)

44. Хилько М. Україна – Росія: мотивації, потенціал, перспективи розвитку взаємин. Аналітична записка програми Російські та Білоруські студії Ради зовнішньої політики “Українська призма” в рамках проекту Інституційного розвитку аналітичних центрів за підтримки Посольства Швеції в Україні, Ініціативи відкритого суспільства для Європи (OSIFE) та Міжнародного фонду "Відродження". 2021. 26 с. URL: http://prismua.org/wp-content/uploads/2021/09/Ukraine_Russia.pdf

45. Чальцева О. М. Глобальний вимір публічної політики. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Сер. "Політологія". 2015. Вип. 28. С. 133-137.

46. Як зміниться ринок праці в Україні через війну. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/1/685047/>

47. Як Україна відновлюватиме економіку після війни. URL: <https://www.unian.net/economics/finance/voyna-s-rossiey-kak-ukraina-budet-vosstanavlivat-ekonomiku-posle-voyny-novosti-ukraina-11799456.html> (дата звернення: 01.06.2022)

